

ANNA CATHARINA HORN

Kapitteltitler og funksjonalitet i Magnus Lagabøtes Landslov

En tekstutgave kan ikke alltid gjenspeile mangfoldet i håndskriftene den representerer, særlig ikke når det finnes hele 41 mer eller mindre hele håndskrifter av samme tekst, slik det gjør for Magnus Lagabøtes Landslov (L). Det mest slående ved en sammenligning av ett av disse håndskriftene med Keyser og Munchs utgave fra 1848, er at særlig kapittel-titlene synes å variere i stor grad – de fleste fremstår som formulert fullstendig uavhengig av hverandre, i motsetning til lovtekstene, der et felles opphav synes klarere. Å forklare dette fenomenet ut ifra tradisjonell tekstkritisk metode vil ikke nødvendigvis gi et tilfredsstillende resultat, siden et stemma basert på et genealogisk forhold mellom håndskriftene blir umulig hvis det ikke kan identifiseres et felles opphav. Nyfilologien, derimot, retter større oppmerksomhet mot avskriften slik den faktisk foreligger og på dens kontekst og visuelle virkemidler. Slike variabler er individuelle representasjoner for den enkelte skriveren, som også var en innovatør som endret og tilpasset manuskriptet for best å fylle sin samtids behov. Et manuskript representerer slik et individuelt

---

Artikkelen er en forkortet versjon av min masteravhandling i norrøn filologi, Universitetet i Oslo 2008.

Horn, A. C., master i norrøn filologi, Oslo universitet. "Rubrics and Functionality in the Old Norwegian Common Law". *ANF* 124 (2009), pp. 89–127.

Abstract: This article deals with the relationship between the rubrics' formulation and the scribe's understanding of their functionality in five manuscripts containing the Old Norwegian Common Law. The increase of writing during the 12th and 13th century led to more diversity in the use of written documentation, and thus to a change in consciousness towards the potential functionality of the written word. This new awareness seems to be reflected in the way the scribes have formulated and structured the rubrics in the law manuscripts. Two of the three present scribes seem to formulate the rubrics in a simple and general way, in accordance with a traditional way of structure. The third scribe, who has written three of the present manuscripts, is more informative about the text's content, reflecting his individual understanding of the practical use of the law text.

Keywords: literacy, new philology, Old Norwegian Common Law, rubrics, scribes, manuscript culture.

uttrykk for sin tids sosiale, kommersielle og intellektuelle organisering (Nichols 1997: 12). Jeg vil i det følgende undersøke variasjonene mellom kapitteltitlene i fem lovhåndskrifter ut ifra dette perspektivet.

Lovene hadde tidligere blitt distribuert muntlig på tingene. Etter godkjenningen av L på de fire lagtingene 1274–76, ble loven gjennom systematisk avskrivning en privat eiendel for tingmennene, som heretter kunne sitte hjemme og lese de delene av håndskriftet som de måtte ønske. Dette skapte nye behov for lettere å finne frem i lovteksten. I det følgende vil jeg sammenligne kapitteltitlene i fem avskrifter av L og argumentere for at titlene i enkelte av håndskriftene er formulert mer uavhengig av forelegget enn brødteksten i den hensikt å møte disse nye behovene. Jeg vil systematisere og kategorisere titlene, og deretter diskutere kategoriernes relasjon til sentrale faktorer i skriftkulturen, som muntlig tradisjon, skrifttradisjon og lovtekstens egen autoritet. Fordelingen av titlene i de ulike kategoriene vil gjenspeile skriverens bevissthet knyttet til lovtekstens innhold og funksjon.

Literacy og litterariseringsprosess

Utgangspunktet for undersøkelsen er middelalderens skriftkultur, eller *literacy*, som Charles Briggs har definert slik: “Literacy is not simply the ability to read, though it is partly that. It is a complex cultural phenomenon with powerful ideological implications, which vary depending on the time, place, and milieu one is looking at” (2000: 398). Tekster må altså tolkes i forhold til sin kulturelle, sosiale og politiske kontekst og ikke isoleres fra denne. Dette perspektivet er relevant i forhold til skriftbruken i middelalderen. Etter Romerrikets fall var det først og fremst kirken og de forskjellige munkeordenene i Europa som holdt det latinske skriftspråket ved like gjennom avskrifter av religiøse tekster. Fra Karl den stores tid ble skriftbruk også vanlig hos makteliten. Karls ideal var Romerriket, og bruk av latinsk skrift, slik romerne brukte, styrket og legitimerte hans egen autoritet som hersker over Frankerriket (Green 1994: 43). Et håndskrift ble tillagt en symbolsk funksjon, som et synlig bevis på makt og autoritet.

Bøker fra perioden inntil 1100-tallet har liten grad av tekstlig organisering eller visuell utforming, slik som kapitteltitler, fordi med lesevanene i tidlig middelalder, der leseren leste en bok fra begynnelse til slutt, var ikke slike grep nødvendig (Hamesse 1995: 104). Skrift skulle først og fremst være en tillegghjelp til hukommelsen og var ikke ment å erstatte

den. Selv munkene, som gjennom flere hundre år hadde representert de mest utdannede og beleste i Europa, hadde så sent som på 1000-tallet liten forståelse for at skriftbruk også kunne ha verdi innen andre, for eksempel forretningsmessige, forhold (Clanchy 1993: 2). Å kunne lese og skrive latin var dermed ikke en indikator på at man brukte skriften til alle mulige formål.

Malcolm B. Parkes har registrert en tydelig segmentering og profesjonalisering innen ulik bruk av skrift fra 1000- og 1100-tallet, nå også blant individer som ikke var utdannet som prester. Parkes deler derfor *literacy* inn i tre kategorier: *profesjonell literacy*, det vil si for prester og utdannede skrivere, for eksempel knyttet til kongenes administrasjon; *kulturell literacy*, hvilket innbefatter dem som benyttet skrevne tekster for rekreasjon; og *pragmatisk literacy*, som innbefatter dem som etter hvert benyttet skrift til ulik forretningsmessig bruk, herunder blant annet handel og jus (Parkes 1973: 555). Dette indikerer et endret syn på skrift idet teksten i seg selv ble tillagt et funksjonsaspekt, noe som kan henge sammen med at det latinske alfabetet ble tatt i bruk på morsmålet. En slik utvikling forutsatte en grundig forkunnskap i latinsk språk og latinske skrifter (Clanchy 1993: 233; Johansson 2005: 173). Skriftproduksjonen økte fra 1100-tallet av, og studier av tekster fra denne perioden viser at det ble vanligere å organisere teksten mer systematisk ved for eksempel nummerering og alfabetisk inndeling, og ved å ta i bruk visuelle grep i tekstene, slik som avsnitt, initialer og kapitteltitler. Titlene ble skrevet med rødt blekk, slik at de skilte seg fra brødteksten og var lette å få øye på. Disse grepene var først og fremst til hjelp for leseren, ikke lytteren, og vitner om en økende grad av stillelesing (Rouse & Rouse 1982: 206; Hamesse 1999: 103–104). Den endrede visuelle utformingen av tekstene indikerer derfor en endret bruk av tekstene, idet de ikke lenger i samme grad ble lest høyt fra begynnelse til slutt, men innenat av en person som ønsket å lese bare en utvalgt del av teksten. De bedrede utdanningsmulighetene og en økt skriftproduksjon, slik at flere hadde tilgang til bøker og annen skriftlig dokumentasjon, hadde skapt nye behov. Fokuset ble endret fra boken som en symbolsk gjenstand med en tekst som først og fremst var ment å være til hjelp for hukommelsen, til en bruk av tekst som et funksjonelt redskap til hjelp for flere samfunnsformål.

Skriftkulturen var likevel fortsatt preget av samspillet mellom skriftlighet og muntlighet. Parallelt med den økende bruken av skrift både innen etablerte skriftmiljøer tilknyttet kirken og utdanningsinstitusjonene og blant legfolk, lå fortsatt den muntlige traderingen og de strategier for memorering og kommunikasjon som var innarbeidet i tradisjonen.

Michael T. Clanchy har gjennom studier av diplomer og lovtekster i England vist hvordan skriftlig dokumentasjon i begynnelsen ikke ble ansett å være troverdig som bevis ved for eksempel salgstransaksjoner, der pre-skriftlige vaner og ritualer ble opprettholdt. Et salg var for eksempel ikke gyldig før en symbolsk gjenstand som kniv eller jord var overlevert. Et dokument om salget var ikke nok fordi dokumentets innhold ikke hadde legitimitet (Clanchy 1993: 260). Det tok med andre ord tid før det tekstlige innholdet ble tillagt samme bevisverdi som de symbolske gjenstandene. Studier av nordisk materiale viser tilsvarende forhold. Barbro Söderberg og Inger Larssons undersøkelse av samsvaret mellom de svenske middelalderlovenes krav til skriftlige handlinger og samtidige diplomer, bekrefter at bevisstheten knyttet til skrift ble endret ”från symbolvärde till egenvärde” (Söderberg & Larsson 1993: 129). I en studie av norske diplomer fra perioden 1350–1500 har Jan Ragnar Hagland undersøkt ”medvit uttrykt i tekstane sjølve, direkte eller indirekte, om kva skrift har å seia i høve til forhold som er tufta på det talte ord” (Hagland 2005: 14). Hagland bruker i denne sammenhengen begrepet *litterariseringsprosess*, som uttrykker at det eksisterer ulike grader av bevissthetsnivå i forhold til skrift. Tidligere har Terje Spurkland fordypet seg i dette ved å undersøke hvordan skriverne av kongesagaene i *Heimskringla*, *Fagrskinna* og *Flateyjarbók* refererte til formidling av brev og innholdet i disse. I både *Heimskringla* og *Fagrskinna* fremgikk det at et brev først og fremst hadde en symbolsk funksjon ved at det skulle gi legitimitet og autoritet til et budskap som ble fremført muntlig, uten at brevet nødvendigvis ble lest. I *Flateyjarbók*, derimot, fremgår det at brevet ble lest innenat og høyt, og Spurkland mente derfor at *Flateyjarbók* hadde det mest litterære perspektivet. Forskjellig bruk av uttrykkene *heyra*, *lesa* og *rita* i sagaene reflekterte slik ulike faser i litterær bevissthet (Spurkland 2000: 63). Hagland gjennomførte en tilsvarende undersøkelse, og konkluderte helt motsatt, idet han mente at det var *Heimskringla* som i sitt ordvalg var mer skriftorientert, mens de to øvrige i større grad refererte til muntlig tradisjon. Hagland la vekt på skriverens indirekte referanse til sin egen tekstlige fremstilling, som for eksempel *sem fyrr er ritat* i *Heimskringla* i motsetning til *sem lengi hefir veret fra sagt* i *Fagrskinna*. Dette mente Hagland reflekterte en sterkere litterær bevissthet hos skriveren av *Heimskringla*. Han refererer dermed til et stadium i litterariseringsprosessen der skriveren ikke bare er omformer av en muntlig form for tradering, men også gir uttrykk for at han opererer i en fase der skrift refererer til skrift (Hagland 2002: 92–93). Begrepet *litterariseringsprosess* er derfor relevant når jeg nedenfor vil undersøke

hvorvidt kapitteltitlenes ulike formuleringer er et resultat av en endret bevissthet overfor lovtekstens innhold, det vil si om de uttrykker ulike stadier i litterariseringsprosessen.

Håndskriftene

Det er bevart 41 avskrifter av L. Jeg har begrenset materialet til de fem antatt eldste av disse: *AM 302 fol* (302), *AM 305 fol* (305), *AM 56 4to* (56), *Holm perg 34 4to* (34) og *NKS 1640 4to* (1640). Disse er skrevet bare noen tiår etter at L ble godkjent på lagtingene i perioden 1274–76. Jeg har vektlagt et synkront perspektiv idet titlenes formuleringer skal sees i relasjon til de faktorene som preget skriftkulturen da håndskriftene ble skrevet. Disse faktorene bør ha vært til stede i de aktuelle skrivernes miljø i antatt lik grad.

302, 305 og 56 er skrevet av samme hånd, Torgeir Håkonsson (Storm 1885: 473, 477, 539). Gustav Storm mener de er skrevet på henholdsvis ”begyndelsen af 14de Aarhundrede” (1885: 473), ”fra 14de Aarhundrede,” (s. 477) og ”c. 1300” (s. 539), mens Per Nyquist Grøtvedt daterer alle til ”ca. 1300” (1939: 14). 302 knyttes til Borgarting lagdømme og har i *NGL II* betegnelsen *Bd*. Håndskriftet har trolig hatt et Gulating-håndskrift som forelegg (Grøtvedt 1939: 127). 305 knyttes også til Borgarting lagdømme. Forelegget kan ha vært et Gulating-håndskrift, men et annet enn 302 (Grøtvedt 1939: 127). I *NGL II* har håndskriftet betegnelsen *Be*. 56 knyttes til Gulating lagdømme, men med et Frostating-håndskrift som forelegg (Grøtvedt 1939: 127), og er i *NGL II* betegnet *Gf*. Det er lite som tyder på at brødtekst og titler er skrevet av ulike hender. De tre håndskriftenes initialer har alle karakteristiske forsiringer, og hver bolk innledes med at de linjene som settes av til initial, også fylles ut av de første bokstavene eller ordene av den påfølgende setningen i versaler. Samsvaret mellom håndskriftene ville kreve at Torgeir har samarbeidet med den samme skriveren vedrørende initialer og kapitteltitler i alle de bevarte avskriftene fra hans hånd. Det er imidlertid ingen paleografiske trekk i titlene som peker mot en annen skriver, unntatt i tittelen til Erik Magnussons alminnelige retterbot i 302. Elin Aa tror ikke denne tittelen er skrevet av Torgeir, og sammenligner den med titlene i Landevernsbolken i 302, 305 og 56 der titlene ”går i ett” med skriftbildet for øvrig (Aa 1981:135). Hun forutsetter dermed implisitt at samme hånd har skrevet både titler og brødtekst.

34 er datert til ”omtr. 1300 eller maaske endog lidt før” (Storm 1885:

668); "før 1300," (Seip 1955: 94); "ca. 1300 eller litt før" (Skaug 1977: 129). En henvisning til Frostatinget er gjennomført der tingtilhørighet blir nevnt. L er skrevet av en norsk hånd som avslutter med "en þerssa bok ritaðe Eiríkr þronðar son". Anne Skaug har undersøkt den delen av håndskriftet som inneholder Bjarkøyretten, og konkluderer med at målføret her er nordvestlandsk, og at det trolig er skrevet i Bergen (1977: 132–134). Skriveren har avslutningsvis, med rødt blekk som i titlene, skrevet sitt navn. Storm har ingen anmerkninger om at andre skrivere kan ha tegnet inn initialer eller titler (1885: 668). Dette kan blant annet begrunnes paleografisk med samsvar i utformingen av den insulære f, der øverste sidestav er formet som et punkt løsrevet fra hovedstaven, mens underste sidestav løper ut fra hovedstaven. I *NGL* II er håndskriftet betegnet *Fa*.

1640 gjelder for Eidsivatings lagdømme. Den delen av håndskriftet som omhandler Landsloven, er ifølge Storm skrevet av to hender, a og b, og dateres til "omtr. 1300 eller maaske lidt før" (Storm 1885: 423); "iallfall a (...) er eldre enn 1300," (Seip 1955: 92). Marit Christoffersen bekrefter dateringen, men problematiserer forholdet mellom hånd a og hånd b. Etter hennes mening er også bladene 30r–36r linje 16, som Storm mener er skrevet av hånd b, skrevet av samme hånd (Christoffersen 1978: 16). For denne oppgavens del er det imidlertid først og fremst relevant at titlene er skrevet av samme hånd, som ifølge Storm er skrevet av håndskriftets hånd a, også der han mener en annen hånd har skrevet brødteksten (1885: 424). Håndskriftet har i *NGL* II betegnelsen *Ec*.

Jeg vil heretter benevne skriveren av 302, 305 og 56 som hånd a, skriveren av 34 som hånd b og skriveren av 1640 som hånd c.

Valg av eksempler

Det er til sammen 1153 titler i de fem håndskriftene fordelt slik: 302: 239; 305: 234; 56: 243; 34: 239; 1640: 198 (Horn 2008: Appendix). Det er få tilfeller der en tittel er formulert helt likt i de fem lovhåndskriftene, selv om flere av titlene formidler samme innhold. Jeg har valgt fem titler som er hentet fra ulike bolker for å unngå at eventuelle særtrekk knyttet til en bolke kan bli tillagt samtlige titler, i tillegg har jeg valgt titler som ut ifra et første blick både varierer og er like hva gjelder lengde, formulering og ordforråd. Et utvalg på fem titler vil etter min mening være tilstrekkelig til å vise tendenser i formuleringene som jeg deretter kan anvende på samtlige titler. Eksempel 1 er hentet fra kapittel 9 i Mannhelgebolken

(NGL II: 54–55), eksempel 2 fra innledningen til Kvinnebolken (s. 74), eksempel 3 fra kapittel 13 i Landebrigden (s. 100–101), eksempel 4 fra kapittel 38 i Landsleiebolken (s. 128) og eksempel 5 fra kapittel 4 i Kjøpebolken (s. 152–153). For brødtekstens del henviser jeg til variantapparatet i NGL II og til de enkelte håndskriftene.

Undersøkelsen er ikke en språklig analyse, men vil i hovedsak undersøke variasjoner relatert til prosesser i skriftkulturen ca. 1300.

Variasjoner i brødtekst sammenlignet med variasjoner i titler

I dette kapittelet vil jeg diskutere hvorvidt det er større variasjon mellom brødteksten enn det er mellom titlene i de fem håndskriftene, for å få klargjort hvorvidt skriverne har stått friere til å formulere en tittel uavhengig av forelegget. Selv om L etter intensjonen skulle være lik i alle håndskrifter, viser det rikholdige variantapparatet i NGL II at brødteksten ikke er lik ord for ord. Noen generelle hovedtyper av variasjon i de fem kapitlene jeg har valgt, skiller seg ut. Det gjelder for det første utelattelse eller tillegg av enkeltuttrykk, slik som i eksempel 1 der 302 og 1640 ved et tilfelle mangler *at usækkiiu*. Imidlertid er setningen ellers der denne frasen står, lik ord for ord i de to håndskriftene. Det er to forskjellige skrivere som har utelatt frasen, og dette avviket kan etter min mening ikke regnes som en variasjon basert på frihet til å formulere setningen slik skriverne selv ønsket, fordi det for øvrig ikke innebærer noen form for omformulering av setningen. Det kan heller forklares med at foreleggene også har hatt denne utelattelsen.

Den andre typen variasjon som peker seg ut, er bruk av synonymmer. Et tilfelle er fra eksempel 2, linje 9, der setningen avsluttes med enten *mege uera til affla er kono fær* i 302, 305 og 1640, sistnevnte med *auinnings* istedenfor *affla*, eller *verði þeim nokot til affla er kono fær eða til avinings*, som står i 34, mens 56 har varianten *meghe værða þeim til þarfa er kono fær eða auinnings*. Uttrykkene *aflla*, *avinning* og *þarfa* har alle beslektet betydning. Enten ett eller to av uttrykkene blir benyttet, bare 56 benytter *þarfa*, men da sammen med *auinnings*. Et annet tilfelle finnes i eksempel 5 med vekslende bruk av synonymene *vitni* og *vattar*. I den første setningen i kapittelet benytter 302 bare *vitni* og 34 bare *vattar*. De tre andre veksler mellom begge uttrykkene, og dette mønsteret fortsetter gjennom hele kapittelet.

Tabell 1: Eksempel nr. 1, kapittel 9 i Mannhelgebolken.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt	her sæghir vm oðz manz vigh oc band oc abyrgð a honom.	vm oðz manz vigh capitulus	vm oðz mannz vig Capitulus	Ef oðr maðr uærðe manz bane eða særir mann

Den tredje typen variasjon kan knyttes til hele setningsledd som i ett håndskrift kan skille seg fra de øvrige. I eksempel 1 avsluttes den første setningen *þa skal bœta af fe hans fullum botom ef till er* i samtlige håndskrifter unntatt 302, som angir *arfe þæss oða bœta after þæn man gioldum*. Det er her ikke referert til *fe hans*, men *arfe þæss oða*, og heller ikke *fullum botom*, men *gioldum*. Ifølge variantapparatet i *NGL II* er dette det eneste av samtlige overleverte håndskrifter som har denne varianten, hvilket er interessant siden denne hånden også har skrevet 305 og 56, som på sin side samsvarer med de øvrige håndskriftene.

I eksemplene 4 og 5 er det ikke like entydig som i de tidligere eksemplene at teksten er gjengitt ord for ord i alle håndskriftene. Variasjonene er flere, men samtidig er det som regel mulig å gjenkjenne samme type avvik i de forskjellige håndskriftene, også de som er skrevet av forskjellige hender. Grunnstrukturen i setningene og formuleringene er i hovedsak lik. Spørsmålet blir om variasjonene i titlene er av samme type som variasjonene i brødteksten.

Eksempel 1, kapittel 9 i Mannhelgebolken

Tabell 1 viser at titlene i 56 og 34 er svært korte, og dessuten helt like, ord for ord: "vm oðz manz vig capitulus". Tittelen gir en angivelse av innholdet, men det er imidlertid ingen mer konkret beskrivelse av den forbrytelsen det er snakk om. Dette skiller seg fra tittelen i 305 som har mer informasjon: "her sæghir um oðz manz vigh oc band oc abyrgð a honom". Deler av tittelen kan imidlertid synes litt diffuse angående hva bestemmelsen egentlig handler om. Hvilken betydning har *band* i denne sammenhengen? Tittelen i 302 har flere detaljer: "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt". Sammenlignet med 305 settes informasjonen nå inn i en sammenheng som utgjør et kasus. Andre leddet i tittelen, *gerer monnom nokott ilt*, indikerer at forbrytelsen kan omfatte mer enn bare drap. Dette er spesifisert i 1640 som er ytterligere nyansert: "Ef oðr maðr uærðe manz bane eða særir mann". Her nevnes ikke noe

om ansvar, slik som i 305, eller om bånd, som både 302 og 305 refererer til, men to grader av lovbrudd blir angitt; både drap eller om en mann blir såret. Felles for alle titlene er begrepet *odr maðr*, men det er ulik grad av detaljer i tittelen, og fremheving av ulike forhold som er omtalt i lovteksten. Selve handlingen er omtalt med ulike begreper, som *vig*, *manz bane*, *særir mann* og *gerer monnom nokott ilt*. Bare 305 nevner spesielt *abyrghð*.

Eksempel 2, innledningen til Arvetallet

Tittelen innleder en ny bolk, og de tre AM-håndskriftene presiserer dette spesielt (tabell 2): "her hæfr kuenna giptingar oc sæghir i fyrsta kapitulo ...". 302 og 305 beskriver videre to forhold fra lovteksten, men dette er forskjellige forhold, henholdsvis "vm skildagha kono oc þæss er fæxx" og "huersu þær skal loghlegha gera oc huer retrr giftingar maðr er". 56, derimot, har en svært lang tittel, og refererer til en rekke forhold i kapituleet. Kontrasten til 34 og 1640 er med dette stor. Disse to håndskriftene innleder kapituleet med en 4-linjers initial, slik de gjør ved hver ny bolk, men titlene inneholder ingen informasjon om bolkens begynnelse for øvrig. 34 innleder med "vm gipting" og tilføyer deretter ett forhold fra lovteksten, "huat heiman skal gefa i klæðom", et forhold som ikke er fremhevet i de andre håndskriftene. 1640 skiller seg ut ved å gjengi lov-

Tabell 2: Eksempel nr. 2, innledningen til Arvetallet.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
Her hæfr kuenna giptingar oc sæghir i fyrsta kapitulo vm skildagha kono oc þæss er fæxx	her hæfr kuenna giptingar oc sægir i fyrsta kapitulo huersu þær skal logh- legha gera oc huer retrr giftingar maðr er	Her hæfr kuenna giptingar með þui flæirur sem þui høfer oc sægir i fyrsta kapitulo huer at lagum er giptingar maðr oc vm fe kono eda møyiar oc vm giftinger vitni oc um brulaups gerð oc gripu þa sem leðer ero till. hæiman fylgiu oc vm iafnað hæman fylgiu	vm gipting oc huat heiman skal gefa i klæðom	Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til

tekstens innledende bestemmelse. Det er med andre ord store avvik i hvilke bestemmelser i lovteksten som blir fremhevet i titlene. Bestemmelsen knyttet til *giptingar maðr*, beskrives i 305 som ”huer retrr giftingar maðr er”, i 56: ”huer at lagum er giptingar maðr” og i 1640: ”Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til”. De to første er relativt like, selv om skriveren har valgt å knytte to forskjellige begreper, henholdsvis *retrr* og *at lagum*, til beskrivelsen. 1640 er enda mer konkret ved også å nevne hvem som er *giptingar maðr* allerede i tittelen. At de nevnte tre håndskriftene fremhever dette konkrete forholdet i tittelen, betyr ikke at de øvrige har utelatt bestemmelsen fra tittelen. Uttrykkene *kuenna giptingar* og *gipting* er generelle, og kan romme flere bestemmelser som har med giftemål å gjøre, inkludert den om *giptingar maðr*.

Eksempel 3, kapittel 13 i Landebrigden

Titlene i tabell 3 er alle tilsynelatende like, både i lengde og innhold. 34 er kort og generell: ”Um lysing a iorðu capitulus”, som er tilsvarende 1640, men her uten *capitulus*. AM-håndskriftene beskriver også den andre bestemmelsen i brødteksten knyttet til hvordan kvinner skal forholde seg når de har lovbud på jord. 302 beskriver det slik: ”her sæghir vm lysing a iorðu oc sua vm boð a”, 305 har føyd til ytterligere detaljer: ”vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia”. Den sistnevnte tittelen presiserer at den andre bestemmelsen gjelder kvinner. Tittelen i 56 beskriver konkret og mer detaljert om begge de to forholdene i kapituleet. 302 knytter ikke det andre omtalte forholdet til kvinner, mens 305 og 56 har konstruert titler der de syntaktisk har tildelt kvinnene ulike roller, henholdsvis genitiv og nominativ. Hva gjelder ordvalg, har 305 benyttet uttrykkene *kuenna oc møyia*, mens 56 bruker *konor*. 305 er uten verbal, mens 56 benytter verbal både i tittelens første ledd, *liggr*, og i andre ledd, *æigu*. Samtlige titler er bygget opp rundt begrepet *lysing a iorðu*, men på tross av at titlene i 302, 305 og 56 refererer til to forhold i lovteksten, er setningskonstruksjonen og ordvalgene forskjellige.

Tabell 3: Eksempel nr. 3, kapittel 13 i Landebrigden.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
her sæghir vm lysing a iorðu oc sua vm boð a	vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia	Er jorð liggr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu bod a iorð	Um lysing a iorðu capitulus	Vm lysing a iorðu

Tabell 4: Eksempel nr. 4, kapittel 38 i Landsleiebolken.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
Her sæghir huat hirðingi ma bera vitni vm bu fe þætt sem han gæter ef þætt stangaz Capitulus	ef hiorð stangaz oc vm vitnis burð hirðingia	her sægir ef naut stangaz. eða hundr bitr fenað. manz.	Ef bu stangazt eða biztaz	her sægir vm hirðinga ok hiorð

Eksempel 4, kapittel 38 i Landsleiebolken

Den mest generelle tittelen som fremkommer i tabell 4, har 1640: "her sægir vm hirðinga ok hiorð". Den angir kapittelets tema, men gir ikke mer informasjon om hvilke forhold knyttet til gjeter og buskap som er omtalt. De øvrige titlene gir opplysninger om dette formulert kasuistisk, men med ulik detaljgrad. Der 34 refererer til "ef bu stangazt eða biztaz", presiserer 56: "ef naut stangaz eða hundr bitr fenað manz". Begrepsparet *hjord* og *hirðingi* er ikke benyttet i disse titlene. Det er de derimot i 305: "ef hiorð stangaz oc vm vitnis burð hirðingia". 302 fremstiller i sin tittel en lengre kasuistisk beskrivelse: "huat hirðingi ma bera vitni vm bu fe þætt sem han gæter ef þætt stangaz". *Hjord* og *hirðingi* er i denne tittelen ikke brukt sammen, bare sistnevnte, mens *bu fe* har erstattet *hjord*. Synonymene for buskap varierer for håndskriftene: *bu* (34), *bu fe* (302), *naut* (56) og *hiorð* (305 og 1640). Hånd a har med andre ord brukt forskjellige synonymer i hver av de tre titlene. Det første leddet i de tre titlene i 305, 56 og 34 er med unntak av de nevnte synonymene like, men neste ledd er ulikt. 56 og 34 trekker inn biting av buskapen, der 34 har fremstilt forholdet i passiv form, *biztaz*, som er sidestilt med *stangaz*, mens 56 har brukt en aktiv konstruksjon med *hundr* som subjekt. 305 trekker derimot frem et helt annet forhold i det siste leddet, knyttet til gjeterens vitnemål. Undersøkelsen viser at også titlene i eksempel 4 varierer i stor grad. Ulike forhold blir vektlagt, i tillegg til at ulike begreper blir brukt.

Eksempel 5, kapittel 4 i Kjøpebolken

Titlene i tabell 5 er relativt korte. 1640s "vm lan fe" angir tema for lovteksten, men formidler ingen spesifikke bestemmelser knyttet til lånte eiendeler eller gjeld. De øvrige formidler mer eller mindre ulike beskrivelser av kapittelets innhold. Et fellesbegrep som går igjen i fire av hånd-

Tabell 5: Eksempel nr. 5, kapittel 4 i *Kjøpebolken*.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
ef sa kørner æighi er hæimta eða hin er luka a <i>capitulus</i>	Vm lan fe oc dømt fe oc altt þæt er vattar vitu	her sægir vm sokn a vita fe allu. oc huersu synia skal	Um þat fe er eigi er viðr genget	vm lan fe

skriftene er *fe*. 1640 og 305 benytter uttrykket *lan fe*, men 305 fyller ut med flere typer *fe*. 302 benytter ikke substantivet *fe*, men henspeler gjennom verbet *luka* på nedbetaling av gjeld. 56 og 34 fremhever også gjeld som skyldner ikke vil vedkjenne seg, men dette uttrykkes på ulike måter: 56 med uttrykket *synia*, 34 ved *eigi er viðr genget*. På tross av de relativt korte titlene, er det likevel liten grad av like formuleringer og begreper.

I de fem eksemplene jeg har drøftet ovenfor, er det markerte variasjoner i titlene til dels i forhold til hvilke handlinger i lovteksten som blir referert og til dels i forhold til ordforråd. Dette står i kontrast til lovtekstene som er svært like i setningsstruktur og oppbygning. Variasjonene her representerer først og fremst tillegg eller utelatelser av begrenset karakter, eller ved bruk av synonymer. Brødteksten i eksemplene 4 og 5 tenderer til en noe friere formulering enn de øvrige eksemplene, men en omstrukturering av teksten slik det er gjort i kapitteltitlene er i liten grad gjennomført. Dette kan tillegges den autoritet lovteksten har, idet variasjoner er færre i autoritative tekster (Andersson 1993: 17). Skriverne synes derfor å ha stått friere i formuleringen av titlene enn av brødteksten, der et felles opphav er tydelig. Dette kan peke mot at titlene ikke har vært regnet som en del av selve lovteksten.

Systematisering av titlene

Undersøkelsen ovenfor har vist at enkelte titler har flere likhetstrekk med hverandre, og spørsmålet blir om det er kjennetegn som er felles for disse, som for eksempel strukturell oppbygging. De korte titlene, slik som 56 og 34 i tabell 1: "um oðz manz vig capitulus", gir en generell karakteristikk av ugjerningen. Motstykket er 302 med: "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt", der tittelen er formulert som en leddsetning som mer detaljert beskriver lovtekstens innhold. Tilsvarende trekk trer frem ved undersøkelse av titlene i de andre eksemplene. I eksempel 2 har flere av titlene mange detaljer om kapitte-

lets innhold, særlig tittelen i 56, samtidig som 34 er mer generell og presiserer bare ett forhold fra lovteksten. I eksempel 3 er 34 og 1640 generelt formulert, og også i dette eksempelet har 56 en tittel med detaljerte beskrivelser av kasus. Selv titler som er like lange, kan være formulert med varierende grad av detaljer, slik som i eksempel 4, der 56 og 34 angir handlingen, men 56 er mer detaljert og angir *hundr* som subjekt for handlingen.

Et hovedtrekk synes derfor å være en forskjell i graden av detaljer og handlinger som blir beskrevet i tittelen. Titlene varierer fra å gi en generell beskrivelse av lovtekstens innhold, gjerne med bare ett ord, til mer detaljerte, kasuistiske beskrivelser av kapittelets emner. Den generelt beskrivende tittelen "um oðz manz vig capitulus" i 56 og 34 tilsvarer strukturelt 34 i eksempel 3 "um lysing a iorðu capitulus". Titlene er formet som en preposisjonsfrase med substantivfrase som utfylling. Nominalleddet er generelt formulert i det at det gir en angivelse av de følgende lovbestemmelsene som kan favne flere forskjellige former for handlinger. De mest detaljerte titlene i eksempel 1 var "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt" (302) og "Ef oðr maðr uærde manz bane eða særir mann" (1640), mens den detaljerte tittelen i eksempel 3 var "Er jorð ligr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu boð a iorð" (56). Titlene kjennetegnes ved at de er leddsetninger der en verbfrase, det vil si en beskrivelse av handlingen, utgjør kjernen. Preposisjonsfrase eller verbfrase kan gjenkjennes i alle titlene i håndskriftene og synes derfor å være faste konstruksjonsformer.

Alle preposisjonsfrasene har preposisjonen *um* som kjerne. De kasuistiske titlene innledes derimot som oftest med konjunksjon, adverb eller pronomen som *ef*, *hversu* eller *hvat*.

I mange titler er begge konstruksjonsformene brukt i samme tittel, slik som 56 i eksempel 5: "her sægir **vm** sokn a vita fe allu. oc **huersu** synia skal" (min utheving). Flere av titlene med preposisjonsfraser er sammensatt av flere slike, som i 305, eksempel 3: "vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia". Mange titler er også sammensatt av flere leddsetninger bygget over verbfraser. En slik tittel finnes også i eksempel 3, i 56: "Er jorð ligr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu bod a iorð". Unntaksvis kan titlene være konstruert som helsetning, slik som 1640 i eksempel 2: "Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til". De formelpregede innledningsfrasene blir med andre ord brukt enten hver for seg eller i kombinasjon.

Å formulere titlene som preposisjonsfraser innledet med *um*, eller som kasuistisk leddsetning med verbfraser innledet med adverb, konjunksjon

eller pronomen som *ef*, *hversu* eller *hvat*, synes å være en norm som skriverne har forholdt seg til, samtidig som de har stått fritt i å velge hvilke handlinger, detaljer eller begreper de har ønsket innenfor rammen av normen. Titlene kan dermed deles inn i kategorier ut ifra hvilke fraser eller setningskonstruksjoner de er formulert etter.

Her hefr og Her segir

Flere av titlene innledes med frasene *Her hefr* eller *Her segir* for deretter å fortsette etter mønsteret som er beskrevet ovenfor, og spørsmålet er om disse spiller en rolle i forhold til de nevnte konstruksjonsformene. Fordelingen av antall titler som innledes slik er vist i tabell 6, der prosenten er avrundet til nærmeste hele tall. 302, 305 og 56 innleder alle bolkene med *Her hefr*, inkludert prologen, men aldri noen av enkeltkapitlene. På grunn av lakuner ved innledningen til Kristendomsbolken og Landsleiebolken har 305 ni *Her hefr*, mens 302 og 56 begge har elleve. 34 og 1640 bruker frasen til innledning av bolkene henholdsvis syv og fem ganger. 34 innleder dessuten med denne frasen i syv av de 13 kongens arvetall i Kristendomsbolken. 1640 anvender først og fremst *Her segir* i titlene som innleder bolkene. Hånd a er derfor gjennomført i sin bruk av *Her hefr* som innledning til titler som markerer en ny bolke, noe som indikerer en bevissthet knyttet til strukturering og organisering av lovteksten. 34 og 1640 bruker ikke frasen så systematisk.

Bruken av *Her segir* er mer omfattende enn *Her hefr* for nesten alle håndskriftene. 34 har en beskjeden bruk av frasen, bare ni tilfeller, eller fire prosent av titlene, som er færre enn antall *Her hefr* for dette håndskriftet. Det fremgår av tabell 6 at 302 og 305 har flest titler, begge 59, som innledes etter dette mønsteret. Også 56 og 1640 har en del, henholdsvis 46 og 37, som er nærmere en femtedel av titlene. Det må bemerkes at 1640 har flere større lakuner. På tross av at 302 og 305 innleder med *Her segir* i like mange titler, er det imidlertid bare ved 17 av 59 tilfeller at samme kapittel innledes med en slik tittel i begge håndskriftene. En gjennomgang av alle titlene viser at det er ingen titler der denne innledningsfrasen blir benyttet samtidig i samtlige håndskrifter, og det er bare i én tittel at fire av håndskriftene innleder samme tittel på denne måten. I 14 tilfeller innledes tre av titlene til samme kapittel slik. Av disse 14 tilfellene er det bare fire som gjelder de tre AM-håndskriftene, mens det er fem tilfeller der 1640, 56 og 305 innledes likt. Det er tre tilfeller som gjelder 1640, 302 og 305, og bare to tilfeller som gjelder 1640, 302 og 56.

Tabell 6: Tabellen viser antall *Her hefr* og *Her segir* i de fem håndskriftene, og nederste rad viser hvor mange prosent av titlene som innledes med *Her segir*.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Her hefr	11	9	11	14	5
Her segir	59	59	46	9	37
Totalt antall titler	239	234	243	239	198
% Her segir	25	25	19	4	19

Der skriverne innleder tittelen med *Her hefr* eller *Her segir*, formuleres den videre med *um* eller *ef/huersu*-formularene. Dette vises i eksempel 4 der 302, 56 og 1640 innleder tittelen med *Her segir* for deretter å fortsette med henholdsvis *ef*, *huat* og *um*. Totalt sett er det imidlertid et flertall av titlene som etter *Her segir* fortsetter med preposisjonsfrasen. Eksempelvis gjelder dette i 40 av 59 titler i 302, 36 av 59 titler i 305. Tittelen utgjør dermed en helsetning, og tilføyelsen av verbfrasen her kan tolkes som et ønske om å konstruere en fullstendig setning. Dette kan imidlertid ikke forklare at frasen også innleder de kasuistisk formulerte titlene, som allerede inneholder en verbfrase.

Det er vanskelig å se et fast mønster i bruken av *Her segir*. Tendensen for enkelte av håndskriftene er at frasen brukes mest i de første bolkene, for siden å benyttes sjeldnere. For eksempel har 305 denne innledningen i nesten alle titlene i Tingfarerbolken og Kristendomsbolken – her er det bare titlene til kongens arvetall og ombudsmennenes eder som ikke innledes slik – mens den siste bolken, Tyvebolken, ikke har noen titler med *Her segir*. Det manglende samsvaret håndskriftene imellom gjør at frasen i hovedsak fremstår som et innledningsformular som skriveren tilsynelatende har brukt fritt, uavhengig av titlenes innhold. Tilsvarende formularer forekommer også i blant annet tysk middelalderlitteratur (Green 1994). I den videre kategoriseringen av titlene vil jeg derfor ta utgangspunkt i den frasen som følger etter dette innledningsformularet, slik at også titlene som begynner med *Her segir* deles inn i forhold til enten preposisjonsfrase eller kasuistisk leddsetning.

Capitulus

Et annet uttrykk som benyttes i flere av titlene, er *Capitulus* eller *Capitulum*. Uttrykket er som regel plassert sist i tittelen, men er i 302, 305 og 56 også brukt initielt ved innledningen til bolkene, som for eksempel i 305: ”Her hæfr þingfara bolc oc sæghir i fyrsta kapitulo vm næfnd till

Tabell 7: Tabellen viser antall "Capitulus" i de fem håndskriftene, og nederste rad viser hvor stor prosentandel av titlene dette utgjør.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Antall	43	15	34	101	3
Totalt antall titler	239	234	243	239	198
% Capitulus	18	6	14	42	2

loghþingis oc ner loghþingi skall vera. Capitulum primum". Spesielt for nettopp denne tittelen er at uttrykket benyttes to ganger, både i den innledende "her hæfr [...] oc sæghir"-frasen, og avslutningsvis, der henvisningen til at dette er første kapittel, på latin, gjentas. En slik nummerering av kapitlene forekommer bare i denne tittelen.

Tabell 7 viser at mens AM-håndskriftene har en moderat bruk av uttrykket, er det ofte brukt i 34. I dette håndskriftet står uttrykket alltid etterstilt. I de tre tilfellene der 1640 benytter *Capitulus*, står det alltid foranstilt i forbindelse med den innledende frasen *Her segir*. To av de tre tilfellene er ved innledning til bolker (Arvebolken og Landebrigden), mens det tredje tilfellet er en vanlig tittel (nr. 25 i Kjøpebolken), i formuleringen: "I þessum capitulum sægir vm [...]" AM-håndskriftene bruker uttrykket bare innledningsvis i tittelen ved første kapittel i bolkene, de andre gangene står det etterstilt, slik det alltid gjør i 34. Bruk av uttrykket *fyrsta capitulo* innledningsvis i tittelen synes derfor å ha vært brukt bevisst ved innledning til bolkene av hånd a.

Når det gjelder det etterstilte *Capitulus*, er det som med *Her hefr* og *Her segir* ikke umiddelbart mulig å registrere en systematikk bak anvendelsen. Det mest iøynefallende er den omfattende bruken i 34 mot den mer moderate i 302, 305 og 56, og mot 1640, der det ikke brukes etterstilt i det hele tatt. Med unntak av det ene eksempelet i 305, ser det ikke ut til å være benyttet for å nummerere, og dermed strukturere, rekkefølgen av kapitlene. Det vil derfor heller ikke bli tatt hensyn til bruk av *Capitulus* i den videre kategoriseringen.

Kategorisering av kapiteltitlene

Titlene er konstruert som preposisjonsfraser bygget opp etter kjernen *um*, eller som detaljerte, kasuistiske leddsetninger med verbfrase, eller de kan være sammensatt av flere ledd, der begge konstruksjonsformene er brukt. Dette gir grunnlag for å dele titlene inn i tre kategorier:

- Preposisjonsfrasene utgjør en egen kategori (K1), der også de som er sammensatt av flere preposisjonsfraser hører hjemme.
- Kategori 2 (K2) består av de titlene som er sammensatt av både preposisjonsfrase og et kasuistisk setningsledd med verbal. Disse titlene gjengir ofte flere av rettsreglene i kapitlene, men ikke alltid.
- Kategori 3 (K3) består av rent kasuistiske leddsetninger med verbal, og også her kan titlene bestå av enten ett ledd eller være sammensatt av flere ledd.

Samtlige titler i de fem håndskriftene kan plasseres i en av disse tre kategoriene. 1640 har imidlertid en lakune der de øvrige håndskriftene refererer de 13 arvetallene knyttet til kongerekken. Disse titlene har for de øvrige håndskriftenes vedkommende gjennomgående K1-titler, slik at lakunen i 1640 gir et misforhold mellom håndskriftene vedrørende andelen K1-titler. Absalon Taranger (1915) har i sin oversettelse ikke regnet de 13 kapitlene som selvstendige kapitler, men som en underinndeling av kongens arvetall. At hånd a har gjennomført et innledende *Her segir* i alle titlene i Kristendomsbolken i 305 unntatt ved nettopp kongens arvetall, peker mot at heller ikke han har vurdert disse som selvstendige kapitler, men som underordnede sekvenser av den større enheten *ærfda tall*. Det samme forholdet gjelder arvetallene i Arvebolken, som bare angir *fyrsta ærfð*, *aðra ærfð* og så videre. Disse titlene kan derfor regnes som en form for nummerering av bestemmelser som står i et kronologisk avhengighetsforhold og til sammen utgjør et kapittel, og ikke som selvstendige kapitler hver for seg. I tabell 8 har jeg derfor korrigert for arvetallene i alle håndskriftene.

Tabellen viser at bruken av de ulike formene varierer fra håndskrift til håndskrift. Særlig 34, men også 1640, formulerer i signifikant grad et flertall av sine titler som preposisjonsfraser, og det er nesten dobbelt så mange K1-titler som K3-titler. Det er få K2-titler i 34 og 1640, hvilket

Tabell 8: Tabellen viser fordelingen av de tre kategoriene etter at arvetallene er tatt ut.

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Sum
AM 302 fol	51	85	82	218
AM 305 fol	80	72	61	213
AM 56 qv	50	87	82	219
Holm Perg 34 4to	121	28	65	214
NKS 1640 qv	97	31	58	186

betyr at hånd b og hånd c har valgt å forholde seg til enten en generell formulering eller en kasuistisk. Andelen K2-titler varierer dermed mellom de fem håndskriftene. I 34 utgjør denne kategorien litt over en tiendedel av titlene, mens 302 og 56 har over en tredjedel av titlene konstruert på denne måten. Det er også variasjon i bruken av K3-titler, men ikke i like signifikant grad som for de to andre kategoriene. 305 har nærmest like stor andel K3-titler som 34 og 1640, mens 302 og 56 har en noe høyere frekvens.

Kategorifordelingen for 302 og 56 er tilnærmet like. Oversikten i tabell 9 synes i utgangspunktet å vise at hånd a har fulgt et likt mønster ved valg av konstruksjonsform i 302 og 56, selv om det er få bolker der antallet er eksakt det samme. En nærmere undersøkelse peker imidlertid mot noe annet. I Mannhelgebolken med 30 kapitler, er det av henholdsvis 4 og 6 K1-titler bare to tilfeller der samme tittel tilhører denne kategorien. Av de henholdsvis 15 og 13 titlene i K2 er det ni kapitler som har titler som samsvarer i denne kategorien, og for de 11 titlene i K3 som begge håndskriftene har, er det samsvar i 7 tilfeller. Av 30 titler er det med andre ord samsvar i konstruksjonsform i 18 tilfeller, mens 12 har avvikende form. Dette tenderer i retning av at hånd a, som har skrevet begge håndskriftene, har variert bruken av formuleringskategorier, selv om det totale antallet i hver kategori gir inntrykk av å ha et samsvar. Bildet av et fast mønster for bruk av de ulike kategoriene som tabell 8 gir, er dermed ikke entydig.

Hvis man ser alle titlene i de fem håndskriftene under ett, er hovedtendensen at de tre AM-håndskriftene har en jevnere fordeling av de tre kategoriene enn 34 og 1640, som utmerker seg med en stor andel K1-titler og tilsvarende færre K2-titler. Det er ikke nødvendigvis overraskende, siden AM-håndskriftene er skrevet av samme hånd. Som analysen ovenfor indikerer, er titlene likevel ikke formulert likt ord for ord selv om de er formulert innenfor samme kategori. Hånd a har heller ikke brukt samme kategori i samme tittel innbyrdes i håndskriftene, selv om håndskriftene totalt sett har en relativt lik fordeling av kategorier. Dette kan peke mot at konstruksjonsformene, definert som kategorier, har vært regnet som aksepterte eller anerkjente rammer som skriverne forholdt seg til, og at skriverne har stått fritt i valg av kategori. I forhold til 34 og 1640 er reduksjonen av K1-titler og nesten tilsvarende økning i K2-titler i AM-håndskriftene påfallende. AM-håndskriftene skiller seg derfor som gruppe fra 34 og 1640, men 305 i noe mindre grad.

Tabell 9: De to tabellene viser kategoriene fordelt på bolker i 302 og 56. Arvetallene er inkludert.

AM 302 fol

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Totalt
Prolog	0	0	1	1
Tingfarebolken	3	4	2	9
Kristendomsbolken	20	1	0	21
Utfarerbolken	3	11	4	18
Mannhelgebolken	4	15	11	30
Kvinnebolken	1	4	1	6
Arvetallene	16	4	11	31
Odelsinnløsningsbolken	2	8	6	16
Landsleigebolken	10	32	21	63
Kjøpebolken	5	8	15	28
Tyvebolken	6	1	9	16
Sum	72	85	82	239
Prosentfordeling pr kategori	30	36	34	100

AM 56 4to

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Totalt
Prolog	0	0	1	1
Tingfarebolken	2	3	4	9
Kristendomsbolken	17	3	2	22
Utfarerbolken	5	9	4	18
Mannhelgebolken	6	13	11	30
Kvinnebolken	0	1	5	6
Arvetallene	17	4	10	31
Odelsinnløsningsbolken	6	5	6	17
Landsleigebolken	12	36	16	64
Kjøpebolken	3	11	15	29
Tyvebolken	5	2	9	16
Sum	74	87	82	243
Prosentfordeling pr kategori	30	36	34	100

Når vi nå skal forsøke å forstå skriverens ulike valg av kategori, må sentrale faktorer i skriftkulturen ca 1300 belyses, slik at det blir mulig å avgjøre hvilke faktorer som kan ha påvirket skriverne ved valg av kategori. De tre mest sentrale faktorene i skriftkulturen var muntlig tradering, eksisterende skriftradisjon, samt den nye lovtekstens egen autoritet.

Muntlig tradering

Sagaenes beskrivelser av en organisert tingordning på 900-tallet der en lovsigemann fremsa lovene, har bidratt til en forestilling om at det ligger en muntlig tradisjon bak de norske middelalderlovene (Eithun m.fl. 1994: 7; Hagland og Sandnes 1994: XIX; Helle 2001: 30; Nedkvitne 2004: 81). Dette er også begrunnet ut ifra det som regnes som muntlige trekk i lovtekstene. For eksempel er uttrykkene *um* og *ef* betegnet som muntlige uttrykksmåter, og de er derfor regnet som spor etter den muntlige tradering av lovene fra tiden før latinsk skrift ble tatt i bruk i Norge (Helle 2001: 30).

Også formelpregede fraser og allitterasjon er fremhevet som en overlevering fra muntlig tradering (Taranger 1898: 4; Helle 2001: 40; se også Foley 1985). Dette skulle være til hjelp for lettere å huske lovteksten under muntlig fremføring. Grøtvedt har påpekt en rekke eksempler på allitterasjon i L som etter hans mening bærer preg av en muntlig opprinnelse, slik som *frials ok fulltiða* og *stund ok stað*, og viser til eksempler der hele setningsstrukturen ofte er påvirket av allitterasjon: *standa skulu soknir i silldfiski* (Grøtvedt 1939: 12). Etter Grøtvedts mening har retterbøter og kristenretter et sterkt preg av det han kaller en lærd stil og med bruk av lånord hentet fra kirkelig vokabular, mens L har få fremmedord og et mer tradisjonsbundet uttrykkssett (1939: 13). Helle har imidlertid påpekt at allittererende rettsuttrykk er vanligere i yngre enn i eldre nordiske lovtekster, særlig i kirkelig påvirkede lovtekster (2001: 40). Nils Jörgensens studie av de eldre nordiske landskapslovene avdekker at lovtekstene er preget av å være produsert i et skriftmiljø uten kontakt med mottaker. Tekstene synes heller å være påtenkt en lesekyndig fagjurist (Jørgensen 1987: 167).

Marit Christoffersen har problematisert begrepet *muntlighet* og utfordringene knyttet til å bruke begrepet vitenskapelig. *Muntlighet* blir for vagt så lenge begrepet ikke kan baseres på syntaktiske konstruksjoner som skiller seg fra skriftspråklige (Christoffersen 1993: 12). Slike perspektiver viser at det må knyttes varsomhet til kategoriske slutninger om hva *muntlighet* innebærer og, ikke minst, hva som skiller det fra *skriftlighet*.

Christoffersen antyder at blant annet brevmateriale kan gi noen svar. Michael T. Clanchy har undersøkt nettopp et slikt materiale fra engelsk middelalder. Han mener at en tekst ble formulert slik man ville uttrykt seg muntlig til et publikum. Presentasjonen var viktig, siden både den

som leste høyt og tilhørerne måtte forstå innholdet. Dette innebar at en fremføring av samme semantiske innhold kunne variere fra gang til gang (Clanchy 1993: 265). En skriftlig tekst ble regnet som en muntlig ytring, og dermed formulert slik man ville uttalt den verbalt i en gitt kontekst. Forståelsen av teksten som en individuell, muntlig ytring åpnet derfor for at en tekst kunne omformuleres ved avskrivning og skriveren kunne tilpasse teksten til det publikum som skulle høre på opplesningen. Skriftlige formuleringer som var påvirket av muntlig tale utviklet seg imidlertid gradvis til å bli standardiserte skriftnormer (Clanchy 1993: 253–254). Et eksempel er diplomenes innledende *Ollum monnum þeim sem þetta bref sjá eða heyra*, som kan gjenfinnes i de engelske charters med *all who shall hear and see this charter* og derfra spores tilbake til det latinske *legere aut audire*, brukt i skrifter tilkjent Augustin (Green 1994: 29). Det ble ikke slutt på høytlesning, men visse utsagn ble standardisert i det de ble fiksert i skrift, og gjort uavhengig av den konteksten de ble fremført i. Skriftradisjonen utgjorde slik en symbiose av muntlighet og lånte, tilpassede skriftlige normer. *Ollum monnum* [...] kan sees i lys av denne symbiosen som en i utgangspunktet muntlig formulering som siden har blitt en normert formulering i skriftradisjonen. Slike formularer kan derfor ikke brukes som et argument for lovenes alder eller muntlige opphav, men gjenspeiler snarere aspekter ved skriftkulturen i den samtiden da teksten ble skrevet ned.

Muntlig og skriftlig tradering og kommunikasjon har altså operert side om side. Strukturering av teksten og visuelle hjelpemidler som initialer og kapitteltitler var imidlertid en innovasjon innen skriftkulturen hvis utvikling eskalerte i løpet av 1100-tallet som et resultat av en økt skriftproduksjon der flere fikk tilgang til tekster og flere kunne lese dem (Rouse og Rouse 1981: 207). Kapitteltitler i lovbøkene er derfor ikke et resultat av eller bevis for høytlesning på lagtingene. De er snarere et uttrykk for den prosessen som en stadig mer omfattende bruk av skrift førte med seg. Det er følgelig vanskelig å argumentere for at organisering av lovstoffet med bolker, kapitler, initialer og kapitteltitler har et utspring i den muntlige traderingen av lovstoff fra gammel tid, men trekk fra den muntlige traderingen kan heller tjene som forklaring på den store aksepten av variasjonene. I lys av den generelle utviklingen i europeisk skriftproduksjon fra 1100-tallet av, er det heller grunn til å spørre om den økende bruken av kapitteltitler har utviklet seg etter mønster fra utenlandske lovbøker, og at de derfor har skriftlige forbilder.

Skrifttradisjonen

Den første kompilasjonen av kirkelige rettsregler ble samlet under den gregorianske kirkereformen rundt 1070. Lovarbeid og utvikling av lov-bøker basert på romersk rett fikk deretter en oppblomstring i Europa utover på 1100-tallet, med et særlig utspring ved universitetet i Bologna. Her studerte blant annet Gratian, og hans *Concordia discordantium canonum*, senere kjent som *Decretum*, fra rundt midten av 1100-tallet, fikk stor innflytelse på lovarbeidet ellers i Europa. En av grunnene til at *Decretum* fikk en slik sentral posisjon, var lovsamlingens systematiske organisering og sammenstilling av ulike, ofte motstridende rettsregler fra Bibelen, kirkefedre og pavelige dekreter. Et tungt lovstoff ble dermed mer tydelig og tilgjengelig. Under den norske lovrevisjonen i 1160–70-årene har trolig denne og andre utenlandske lov-bøker inspirert utformingen av den nye lovsamlingen, *Gullfjær*, som befant seg i Nidaros hos erkebiskopen (Iversen 2002: 55).

Før dette var andre *canones*-samlinger i bruk, blant annet ved erkebispesetet i Lund. *Consuetudines Lundenses*, rettsregler for kannikene i Lund, var i bruk her i perioden 1123–1145. De norske bispesetene var underlagt Lund fra 1103/1104 og frem til erkebispesetet i Nidaros ble etablert i 1152/1153, og *Canones Nidrosienses*, eller det norske provinsialstatutt, ble skrevet få tiår etter etableringen av Nidaros erkebispesete, trolig av erkebiskop Øystein. Også i Norge ble det med andre ord skrevet lovtekster på latin. I *Canones Nidrosienses* kan påvirkning fra kanonisk rett spores (Iversen 1997: 70), og både romersk og kanonisk rett har hatt innflytelse på de norske landskapslovene (Iversen 2002: 63). Når innholdet fra europeisk rett fikk innflytelse på norsk lovgivning, er det også grunn til å spørre om den skriftlige utformingen av de latinske lov-bøkene har dannet forbilde for utformingen av norske lov-bøker. En undersøkelse av titlene i utgaver av *Consuetudines Lundenses* og *Decretum* vil vise om også disse er formulert i henhold til kriteriene for kategoriene ovenfor.

En restituert utgave av *Consuetudines Lundenses* etter et håndskrift fra 1173 har 35 titler (Buus 1978: 6–7). Første kapittel innledes med *In primis qualiter*. 21 titler innledes med preposisjonen *de*, 10 titler innledes med *qui, quo, quod* eller *quomodo*, én tittel med *qualiter*, én tittel med *ut* og én tittel med *pro*. Mange av titlene avsluttes med *Capitulum*, deretter et romertall som angir kapittelets nummer. Ofte står bare romertallet, ikke *Capitulum*.

I *Decretum*-utgaven *Corpus iuris canonici* (Richter og Friedberg 1959) er en ofte tilbakevendende overskrift: *De eodem*. Titlene i del II er formulert som for eksempel *finita vii causa incipit viii causa*, ved neste

kapittel er tittelen *finita viii causa incipit ix causa* og så videre. Sistnevnte type titler er strukturerende ved at de deler teksten inn i kapitler, og leseren kan gå direkte til den saken han ønsker å lese, men de er lite informative om innholdet for øvrig. Titlene kan minne om kapitlene i L knyttet til arvetallene.

Eksempelene viser at kapitteltitlene i latinske lovsamlinger er bygget opp rundt de samme innledende frasene som titlene i L. Blant titlene i *Decretum* kan kriteriene for alle kategoriene slik de er definert ovenfor, identifiseres. Dette peker mot at en skriftnorm fra latinske lovbøker er adaptert i norske lovbøker. Jörgensen har funnet flere likhetstrekk mellom germansk og romersk lovgivning og nordisk lovgivning i de eldre landskapslovene, og han mener blant annet at de kasuistiske *ef*-bestemmelsene har sitt opphav i *si*-bestemmelsene innen romersk lovspråk (Jörgensen 1987: 23). Det er derfor grunn til å undersøke kapitteltitlene i en av landskapslovene som et eksempel fra skriftradisjonen i Norge før L ble utarbeidet. Det bevarte materialet viser at det har vært en aktiv skriftproduksjon i Norge fra annen halvdel av 1100-tallet. Det bør derfor ikke være grunn til å tvile på at skrivermiljøet i Norge rundt 1300 var tuftet på etablerte skriftradisjoner innen lovarbeid som Håkon Håkonsson, og senere Magnus Håkonsson, kunne bygge videre på i sine lovrevisjoner. L har videreført bestemmelser fra både Gulatingsloven og Frostatingsloven, og også tendensen til formulering av titlene innenfor en normert ramme kan ha eksistert da den eldre Gulatingsloven ble skrevet ned.

Kategorisering av titler i den eldre Gulatingsloven

Lovhåndskriftet *DonVar 137 4to* (137) er datert til ca. 1250, og er neppe skrevet senere enn 1267, da Magnus Håkonsson reviderte Gulatingsloven. Enkelte språkdrag peker mot nordvestlandsk målform, og håndskriftet er sannsynligvis skrevet i Bergen (Eithun m.fl. 1994: 18–19). Mange av lovbestemmelsene har trolig høy alder, i tillegg refererer enkelte bestemmelser til konger som regjerte både på 1000-tallet og 1100-tallet. Slik kan håndskriftet minne om *Decretum*, som nettopp er en organisert samling av ulike rettsbestemmelser. Fragmentene AM 315 e fol, AM 315 f fol, AM 468 c 12mo og NRA 1B, som er datert til fra slutten av 1100-tallet til første halvdel av 1200-tallet (Eithun m.fl. 1994: 13–16), inneholder dessuten mange av de samme bestemmelsene som 137. Nedskrivningen av lovboken rundt 1250 gir grunn til å tro at skriftradisjonen som eksisterte på dette tidspunktet, har blitt reflektert i utformingen av teksten, også i kapitteltitlene.

Tabell 10: Tabellen viser fordelingen av kategorier i 137, både antall og prosentandel.

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Sum titler
DonVar 137 qv	240	3	77	320
Prosentandel	75 %	1 %	24 %	100 %

Ut fra oversikten over kapitteltitlene i *Den eldre Gulatingslova* (Eithun m.fl. 1994) kan man med et raskt overblikk konstatere at den generelt beskrivende preposisjonsfrasen er den vanligste måten å formulere kapitteltitlene på. Jeg har kategorisert titlene etter samme prinsipper som titlene i L, og fordelingen fremgår i tabell 10. Av de 320 titlene i 137 har jeg notert 240 titler i K1, 3 i K2 og 77 i K3. Det er altså minimal bruk av K2-titler, og omfattende bruk av K1-titler, som utgjør 75 prosent av titlene, hvilket er en større andel enn i håndskriftene av L, selv i 34, der K1-titlene utgjør 61 prosent. Av de 240 titlene i K1 er bare 10 titler sammensatt av mer enn ett ledd, og da aldri mer enn to ledd. Av titlene i K2 og K3 er ingen sammensatt av flere ledd. Den begrensede informasjonen i titlene, men likevel omfattende bruken av K1, kan indikere at titlene er skrevet inn som følge av en tradisjon.

Ikke alle *um*-titlene informerer om den påfølgende lovtekstens innhold i særlig detaljert grad. Titlene til de fire kapitlene nr. 229–232 lyder i rekkefølge: ”Her skyrir um saker”, ”Enn um saker”, ”Enn um saker”, ”Enn um saker”. I disse tilfellene bidrar titlene til en strukturering og et skille mellom ulike rettsstilfeller, men gir liten informasjon om innholdet, slik heller ikke *Decretums causae* gjorde. For en eventuell høytlesning av loven kan disse titlene ha liten funksjonell nytte, og for en person som leser innenat og leter etter et spesielt rettslig forhold, har de bare hatt begrenset nytte.

Noen titler refererer til den kongen som har stått for nyordningen, og gjenspeiler dermed ikke noe av innholdet i det hele tatt. For eksempel viser titlene ”báðer Olafr oc Magnus” (kap. 20) og ”Magnus tok ór sumt” (kap. 21) til lovbestemmelsenes hjemmelsmenn, men sier ikke noe om innholdet, og en lagmann som leter etter en spesiell bestemmelse, må lese gjennom kapittelet for å avgjøre om han har funnet den rette. Andre titler refererer direkte til en retterbot som er gitt av en angitt konge. Å referere til autoriteter som opphavet til en tekst var imidlertid vanlig på 1100-tallet da organisering av tekster i kapitler med titler ble stadig mer utbredt (Hamesse 1997: 107). Det var dessuten ved hjelp av henvisninger til autori-

tetene bak de kanoniske bestemmelsene at Gratian systematiserte lovstoffet i *Decretum*.

Den relativt gjennomførte bruken av preposisjonsfrasen synes derfor å vitne om en etablert tradisjon for bruk av denne frasen innen produksjon av lovbøkene. Det betyr at skriverne av L har fulgt en innarbeidet tradisjon innen lovproduksjonen når de har valgt denne konstruksjonen til titlene.

Graden av detaljer i titlene og prinsippene for formuleringene i kategorier er til stede også i 137. En sammenligning mellom 137 og de fem håndskriftene av L viser imidlertid en vesentlig endring i bruken av de tre kategoriene. K2 er anvendt hyppigere i de fem håndskriftene, særlig i 302, 305 og 56, enn i 137, og selv substantivfrasene som utfyller preposisjonsfrasen til titlene i K1, er i L mer informative hva gjelder innhold og tema i lovteksten. Det er dessuten flere K1-titler i håndskriftene av L som er sammensatt av flere preposisjonsfraser, det vil si at de refererer, om enn generelt, til flere forhold i det kommende kapittelet. Andelen K3-titler i 137 er imidlertid såpass høy, 24 prosent, at den ligger på samme nivå som andelen K3-titler i 305 og 34, med henholdsvis 26 prosent og 27 prosent. De latinske lovtekstene jeg har undersøkt ovenfor har da også en stor del K3-titler, og også disse må regnes som en komposisjonsform som var etablert i skriftkulturen rundt 1250, selv om den ikke ble brukt like hyppig som K1.

Etter mitt syn viser undersøkelsen av titlene i 137 at det eksisterte en tradisjon der kapitteltitlene ble formulert innenfor rammen av faste formulærer før L ble utarbeidet. Utgangspunktet for etableringen av denne skrifttradisjonen i Norge synes å ha vært latinske lovtekster. Selv om jeg har undersøkt kun ett håndskrift fra tiden før L ble skrevet, er det etter min vurdering grunn til å anta at K1-titler er en konstruksjonsform med klart rotfeste i den eksisterende skrifttradisjonen, nettopp fordi den er så dominerende i eldre latinske håndskrifter, så vel som i 137 fra 1250.

Titlenes referanser til lovteksten

I den grad skriveren har fått en økt bevissthet til lovteksten og dens innhold gjennom avskrivningen, vil dette kunne gi seg utslag gjennom en klarere referanse til lovteksten i nettopp den delen av teksten der skriveren sto fritt til å formulere seg; titlene. Lovteksten vil slik fungere som forelegg for titlene. Titlene må derfor sammenlignes med lovteksten.

Eksempel 1

Lovteksten i eksempel 1 lyder: "Nu verðr maðr sua oðr at hann brytz or bondum oc verðr mannz bane". Avslutningsvis innledes også en rettsregel: "ef oðr maðr særir man ...", med tilhørende bøtesatser. 56 og 34 har titler i K1: "Um oðz manz vig". Uttrykket *vig* er derimot ikke brukt i lovteksten, hverken i 56, 34 eller i de øvrige. I eldre lovmateriale finnes det imidlertid titler med dette uttrykket, og i 137 benyttes *vig* i flere titler. Særlig må merkes tittel nr. 164: "Um oðz manz vig", men også titlene nr. 154, 167 og 168 med "um flox vig". Titlene i 56 og 34 kan derfor være formulert utfra en eksisterende norm, siden den tilhørende lovteksten og de uttrykk som benyttes der ikke har hatt betydning for valg av uttrykk i tittelen. Lovteksten er forøvrig ikke den samme i kapittel nr. 164 i 137 som i dette eksempelet. Det andre forholdet som blir omtalt i teksten, om å såre en annen, blir ikke dekket av denne tittelen.

Tittelen i 305 tilhører også K1, men er sammensatt av tre likestilte ledd. I tillegg til "oðz manz vig" er det lagt til "oc band oc abyrgð a honom". Utgangspunktet for tittelen er den samme preposisjonsfrasen som i 56 og 34. Tillegget *band* refererer til lovtekstens *brytz or bandom*, uten at et verbal er lagt til som kan sette *band* inn i en klarere sammenheng. Det neste leddet, *abyrgð a honom*, viser til lovtekstens bestemmelse om hvordan man frir seg fra ansvaret for den gale. Nettopp uttrykket *ábyrgð* blir også brukt i teksten. Tittelen i 305 refererer med andre ord til begreper fra lovteksten, men uten en klar, kasuistisk sammenheng, siden skri- veren opererer innenfor rammen av den generelle preposisjonsfrasen.

K3-titlene i 302 og 1640 og innledes likt: "ef oðr maðr ...". Deretter formuleres titlene på ulike måter, men det synes klart at titlene i sin kasuistiske beskrivelse gjentar uttrykk fra lovteksten. 302s "ef oðr maðr brytz or bondum" refererer direkte til første del av vilkåret i lovteksten. Neste ledd, "gerer nokot illt", kan sies å gjelde både drap og skade på annen mann, og favner dermed også den siste rettsregelen i kapitlet, "Ef maðr særir manne", men uten å benytte uttrykkene fra lovteksten. Det har for øvrig 1640 gjort. Tittelen her refererer til to vilkår kasuistisk, *verðr manz bane* og *særir mann*. Begge disse uttrykkene gjenfinnes i lovteksten ordrett.

Eksempel 2

Ingen av titlene i eksempel 2 er K1-titler, men alle, så nær som den i 1640, kan plasseres i K2. Siste ord i 302 er utydelig, men er trolig et verbal. Etter å ha poengtert at en ny bolck begynner, refererer 302 til første kapit-

tel og bestemmelsene om "skildagha kono" og "þæss er fæxx". Uttrykket *skildagha* forekommer ikke i lovteksten, men refererer til de mange betingelsene som gjennomgås i kapittelet. 305 formulerer rundelig "huersu þær skal loghlegha gera", men fremhever i tillegg hvem som er rette *giftingar maðr*. Dette henspeiler på den innledende setningen. Detaljer om de videre bestemmelsene er ikke med. 34 innleder også tittelen generelt med "vm gipting", og fremhever deretter bare bestemmelsen om "huat heiman skal gefa i klæðom". Dette refererer direkte til bestemmelsen "Eigi skall j klæðom meira heima gefazt með kono en þriðjung". Tittelen i 56 skiller seg vesentlig fra de øvrige med sin lengde og oppramsing av flere av forholdene som blir omtalt i kapittelet. Det ser derfor ut som om skriveren har forholdt seg tettere til kapittelets innhold enn hva de andre titlene reflekterer. De øvrige håndskriftene viser ulik grad av referanser til innholdet i lovteksten. Gjennom *um*-formuleringer blir to ulike forhold fremhevet i 302 og 305, mens 56 refererer til hele syv forhold i teksten.

Tittelen i 1640 skiller seg fra de øvrige gjennom formuleringen av en helsetning som dermed plasseres i K3, selv om den ikke innledes med konjunksjon eller pronomen. Den er helt identisk med lovtekstens innledning, ord for ord. De etterfølgende bestemmelsene er ikke referert eller markert i tittelen.

Eksempel 3

Første setning i eksempel 3 lyder: "Nu liggr iord .x. uætr oc þar er eigi lysing a." Håndskriftene 302, 305, 34 og 1640 har K1-titler, og alle fire refererer til første rettsregel med "vm lysing av iorðu". 302 og 305 trekker også frem neste bestemmelse, der særlig 305 refererer sentrale trekk som *umboð* og *soknom kuenna oc møyia*. Disse titlene gir dermed en bedre referanse til kapittelets innhold enn 34 og 1640. 302 referer ikke til kvinner, og 305 bruker synonymer om kvinner, men lovtekstens *ekkja* blir ikke referert. 56 skiller seg ut fra de øvrige ved å ha en K3-tittel bestående av to ledd som i første ledd lyder "Er iorð liggr .x. væter lysigar laus ...". En sammenligning med lovteksten viser at tittelen gjengir første delen av lovteksten, som der er formulert som en helsetning, men omformet til en leddsetning. Neste bestemmelse i lovteksten er "Nu a ækkia eða mær boð a iorðu ...". Tittelen i 56 gjengir dette med "... oc at konor æigu boð a iorð". Også i dette tilfellet er første del av bestemmelsen gjengitt i tittelen, med bruk av samme uttrykk, verbet *æiga* og nominalen *boð a iorð*. Den direkte gjengivelsen av lovteksten i 56 tyder på at det er

lovteksten som har vært referanse og utgangspunkt for skriverens valg av form og innhold i denne K3-tittelen, mens for 302 og 305 er enkeltbegreper trukket ut og omformet i tittelen til en forenklet informasjon om de to bestemmelsene innenfor K1-tittelens rammer.

Eksempel 4

Lovteksten innledes: "Nu færir alt saman hjorð oc hirðir þa skal hirðingi vita hvat af hiorðene værðr oc bera vm bokar vitni". Bare 1640 har en K1-tittel, "her sægir vm hirðdinga ok hiorð". Dette refererer til det samme begrepsparet i lovtekstens første setning, uten å sette det inn i noen konkret sammenheng. 305 har en K2-tittel, mens 302, 56 og 34 har K3-titler. Verbet *stangaz* er angitt i alle de fire håndskriftene, tilknyttet synonymene *hiorð* (305), *bu fe* (302), *naut* (56) og *bu* (34). Vedrørende begrepsparet *hjord* og *hirðingi* som blir brukt i lovtekstens første bestemmelse, gjengir 305 og 1640 disse uttrykkene, mens 302 gjengir bare *hirðingi*. Uttrykket *bufe* blir ikke brukt i teksten overhodet, bare *naut*. Dette blir i lovteksten bare benyttet i den andre bestemmelsen. 56 og 34 trekker også frem *bitr* og *biztaz*, mens 302 og 305 viser til gjeterens plikt, henholdsvis *bera vitni vm* og *vitnis burd*.

I eksempel 4 har ingen av håndskriftene en tittel som samsvarer ord for ord med første linje i kapittelet, bortsett fra K3-tittelen i 302. Selv om det ikke er en ordrett gjengivelse av lovtekstens første rettsregel, gjengis likevel essensen av denne, samt fremgangsmåte når *bufe* stanges.

Eksempel 5

Kapittelet innledes med: "Nu er lan fe oc dømt fe oc alt þat fe er vattar/vitni vitu ...". Dette eksempelet har bare én K1-tittel, "vm lan fe" i 1640. Den korte, generelle tittelen gjengir bare den første utfyllende substantivfrasen. Eksempel 5 er hentet fra Kjøpebolken, der Magnus Rindal (1981) har studert kapitteltitlene i alle håndskriftene som overleverte Eidsivating-redaksjonen. I AM 309 fol, et søsterhåndskriftet til 1640 datert 1325, lyder samme tittel "vm lan fe ok vm dømt fe". Tittelen her gjengir med andre ord de to første utfyllende substantivfrasene i lovteksten. Hånd c har for øvrig brukt samme ordlyd i tittel nr. 39 i Landsleiebolken (*NGL* II:128), som også handler om bortlånt eller bortleid gods. I sistnevnte tilfelle innledes kapittelet kasuistisk "Nu ef maðr ler grip sinn ...".

305, 56 og 34 har alle titler i K2. 305 gjengir nærmest ordrett første ledd i kapittelets første setning, men innledet med *um*: "Vm lan fe oc

dømt fe oc alt þæt er vattar vitu”. 34 refererer først bare til *fe*, men former tittelen som en negasjon: ”... er eigi er viðr genget”. 56 refererer til *sokn a vita fe allu* og deretter til hvordan man går frem hvis man nekter å påta seg gjeld (*synia*). 34 og 56 har derfor begge en referanse til siste del av kapittelet, om hvordan man går frem når man ikke vil vedgå gjeld.

Bare 302 har formulert en ren K3-tittel. To forhold blir nevnt, men ikke den første bestemmelsen, som begynner: ”Nu kœmr sa æighi er fe skuldi taka ...” Dette forholdet kan gjenkjennes i tittelens ”ef sa kœmer æighi er hæimta ...”. Neste ledd i tittelen henspeiler derimot på andre ledd i første setning i teksten, ”eða sa gengr við er luka a”.

I dette eksempelet er det 305 som med en K2-tittel nærmest ord for ord gjengir første ledd i første setning, men også 302 benytter uttrykk fra lovteksten. Det sistnevnte håndskriftet er for øvrig det eneste der begrepet *fe* ikke benyttes i tittelen.

Undersøkelsen av de fem eksemplene viser en tendens til at kasuistiske titler, det vil si K3-titler, i større grad gjengir vilkårsleddet i den påfølgende rettsregelen, selv om det ikke er entydig i alle eksemplene. Når jeg mener at lovteksten har fungert som forelegg, sikter jeg til at deler av selve setningskonstruksjonen og vokabularet i vilkårsdelen så å si er kopiert i tittelen, og at eksemplene ovenfor viser en tendens til at K3-titlene og det kasuistiske leddet i K2-titlene har en større grad av gjengivelse av lovteksten enn K1-titlene. Skrift refererer på denne måten indirekte til skrift ved at det er lovteksten som har gitt føringen, nærmest som et forelegg, for formuleringen av tittelen. Mens K1-titlene gjerne angir et mer overordnet, generelt begrep innenfor preposisjonsfrasens ramme, refererer K3-titlene vilkåret eller kasusdelen i lovteksten, og benytter i større grad vokabularet som brukes i lovteksten. Det må imidlertid ikke tolkes slik at en K1-tittel ikke refererer til lovteksten. Selv om lovteksten gjengis mer direkte i K3-titlene, er det åpenbart at K1- og K2-titlene i flere tilfeller også gjør det. I eksempel 5 er for eksempel tittelen i 305 identisk med den innledende setningen i lovteksten. Også i eksempel 2, der 34 innleder med *um gipting*, synes det klart at 34 gir mer informasjon om kapittelets innhold enn 1640, som med sin kasuistiske form bare refererer til første setning i kapittelet. En slik ordrett gjengivelse viser at den innledende lovteksten har gitt direkte føring for tittelens ordlyd – tittelen er et sitat av lovteksten. Formuleringen ekskluderer imidlertid de øvrige rettsreglene i kapittelet, som ikke kan rommes i denne tittelen. Selv om *um gipting* i 34 har generell betydning, er tittelen toleddet, ved at et kasuistisk ledd etterfølger preposisjonsfrasen, *oc huat hæiman skal gefa i klæðom*. Tittelen er dermed mer funksjonell og anvendelig som verktøy

for å finne frem i lovteksten enn om tittelen bare besto av den generelle preposisjonsfrasen. Som K2-tittel favner den generelt alle rettsreglene i kapittelet gjennom *um*-frasen, samtidig som én er trukket frem. Også AM-håndskriftene har K2-titler til dette kapittelet, og særlig 56 gjengir flere av enkeltreglene. Titlene er for det meste sammensatt av kasuistiske ledd, men de skiller seg fra 1640 ved at flere av bestemmelsene er gjengitt. Titlene vil dermed tilfredsstillende et behov hos leseren ved at de gjengir mer av kapittelets innhold. En referanse i tittelen til flere av rettsreglene er derfor også en indikasjon på at skriveren har forholdt seg til lovteksten på en mer direkte måte enn om bare én av rettsreglene har blitt referert til. Skriveren har vært seg bevisst ikke bare lovtekstens innledende ordlyd, men lovtekstens innhold. Leserens behov for lett å finne frem i teksten, blir bedre ivare tatt jo flere rettsregler som blir referert i tittelen. Fra et funksjonelt perspektiv er det derfor grunn til å undersøke forholdet mellom titler som bare refererer til én rettsregel og titler som refererer til to eller flere rettsregler.

Kapitteltitlene formulert ut ifra funksjon

Ikke bare K2-titler har referanse til mer enn én rettsregel. Også K1- og K3-titler i samtlige håndskrifter er sammensatt av henholdsvis flere preposisjonsfraser og flere leddsetninger med verbfraser. Forholdet mellom antall titler som bare refererer til én rettsregel i kapittelet og antall titler som refererer til flere rettsregler er derfor en viktig variabel for å angi skriverens forståelse av titlenes funksjonelle verdi. I tabell 11 vises en oversikt der alle titlene er fordelt i forhold til om de refererer til én rettsregel, kalt a-titler, eller til to eller flere rettsregler, kalt b-titler. 34 og 1640 har ikke bare en markant større andel titler i K1, men tre fjerdedeler av disse refererer til bare én rettsregel i tittelen. Også for K3-titlene har disse to håndskriftene en høy andel a-titler. Det er derimot større avvik mellom dem hva gjelder K2-titler, der 34 har en prosentandel a-titler som er i tråd med mønsteret for de andre kategoriene i dette håndskriftet, mens 1640 avviker fra sitt mønster ved at noe mindre enn halvparten av K2-titlene er a-titler.

De tre AM-håndskriftene har i utgangspunktet færre K1-titler, og av disse inneholder noe under halvparten referanse til bare én rettsregel. Selv 305, som har en relativt høy andel K1-titler i forhold til 302 og 56, har en fordeling mellom 1a og 1b som prosentvis samsvarer med tilsvarende fordeling hos 302 og 56. For K3-titlenes del skiller 305 seg mer

Tabell 11: Tabellen viser fordelingen av a- og b-titler i de tre kategoriene. For hver kategori er også prosentandelen av én rettsregel, det vil si a-titler, angitt.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Kategori 1					
1a	22	35	21	88	73
1b	29	45	29	33	24
Sum kat. 1	51	80	50	121	97
% én rettsregel (a)	43	44	42	73	75
Kategori 2					
2a	21	22	23	24	14
2b	68	49	63	4	16
Sum kat. 2	89	71	86	28	30
% én rettsregel (a)	24	31	27	86	47
Kategori 3					
3a	40	38	45	56	47
3b	40	22	37	6	12
Sum kat. 3	80	60	82	62	59
% én rettsregel (a)	50	63	55	90	80

ut, med 63 prosent a-titler, men her har 302 og 56 en nærmest jevn fordeling mellom a- og b-titler. Fordelingen av K2-titler viser en annen tendens, der andel a-titler varierer mellom 24 prosent og 31 prosent. Her må imidlertid K2-tittelens generelle karakter tas i betraktning, idet titlene i denne kategorien i utgangspunktet er sammensatt av to ledd, og det er naturlig at hver av dem referer til forskjellige forhold. Derfor er fordelingen mellom 2a og 2b særlig interessant i 34, der 86 prosent av disse sammensatte titlene likevel bare refererer til én rettsregel, slik som for eksempel tittelen til kapittel 6 i Arvebolken (NGL II: 79): "Um þat er meinleikj sundrar samvist". Preposisjonsfrasen viser her ikke direkte til et rettslig forhold i kapittelet, men peker frem mot neste ledd i tittelen, slik at "þat" blir subjekt for andreleddet i tittelen, der et kasus er beskrevet. En slik K2-tittel fremstår mer som en teknisk konstruksjon av to former for setningsstruktur enn som et funksjonelt hjelpemiddel, idet preposisjonsfrasen ikke har informasjonsverdi. Konstruksjonsformen er ikke vanlig i noen av de andre håndskriftene, bare 1640 har ett tilfelle. Også a-tittelen i eksempel 5 i 34 er konstruert slik: "Um þat fe er eigi er viðr genget", men der subjektet "fe" i førsteleddet har en referanse i lovteksten. En slik konstruksjonsform finnes også i de andre håndskriftene.

Tabell 12: Tabellen viser fordelingen mellom antall a-titler og b-titler i de fem håndskriftene.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
a-titler	83	95	89	168	134
b-titler	137	116	129	43	52
Sum titler	220	211	218	211	186
Prosent a-titler	38	45	41	80	72
Prosent b-titler	62	55	59	20	28

Ved å referere til flere av lovbestemmelsene, gjenspeiler a-titlene et mer funksjonelt syn på lovboken og peker mot en annen bruk av teksten enn høytlesning, nemlig privat bruk av lovteksten der leseren lett kan lete seg frem til den rette rettsregelen. Derfor er den totale fordelingen av a- og b-titler for samtlige kategorier interessant. Hvis disse legges sammen, uavhengig av kategori, fremkommer følgende fordeling, gjengitt i tabell 12, som er korrigert for arvetallene. 302, 305 og 56 skiller seg her vesentlig fra 34 og 1640 ved at over halvparten av titlene refererer til mer enn én rettsregel. Selv om 305 skiller seg noe fra 302 og 56 hva gjelder fordeling av titler i kategorier, kommer ikke dette like klart til uttrykk når titlene deles inn i a- og b-titler, selv om 305 har høyest andel a-titler av de tre håndskriftene. 34 og 1640 utmerker seg med en høy andel a-titler, særlig 34 med 80 prosent. 302, 305 og 56 har en overvekt av b-titler, hvilket peker mot at kapiteltitlene i disse håndskriftene har kunnet fungere som et mer funksjonelt redskap og være til større hjelp for leseren. Fordelingen vitner dermed om en større bevissthet knyttet til lovbookens innhold og til bruken av den. En dominerende andel b-titler representerer slik et annet stadium i litterariseringsprosessen enn en dominerende andel a-titler.

Det må naturligvis tas i betraktning at noen kapitler er korte og bare inneholder én rettsregel. En slik tittel refererer nødvendigvis bare til denne ene rettsregelen. Men bortsett fra arvetallene og kapitlene som angir edene som skal sverges, inneholder de fleste kapitlene mer enn én rettsregel. Det må også bemerkes at av titlene i 137 er det bare ti K1-titler som refererer til mer enn én rettsregel, mens ingen K2- eller K3-titler gjør det (tabell 10). Det er en større andel av kapitlene i 137 som bare inneholder én rettsregel, men likevel har heller ikke kapitlene med mange rettsregler titler som refererer til mer enn ett forhold.

Håndskriftene som gjenspeilinger av ulike stadier i litterariseringsprosessen

Ved at K1-titler kan knyttes til den tradisjonelle skriftkulturen, mens K2- og K3-titler i større grad reflekterer et større bevissthetsnivå i forhold til lovteksten, vil fordelingen av kategoriene og av a- og b-titler i de fem håndskriftene gjenspeile ulike stadier i litterariseringsprosessen.

Hånd a: AM 302 fol, AM 305 fol og AM 56 4to: Undersøkelsen har vist at hånd a har formulert titlene relativt forskjellig i de tre håndskriftene. Det er likevel mange fellestrekk som skiller dem fra 34 og 1640. Dette gjelder først og fremst en jevnere fordeling av de tre kategoriene. 305 viser riktignok et litt annet mønster enn 302 og 56, med flere K1- og færre K2-titler, men står likevel nærmere 302 og 56 enn det står 34 og 1640. Det er K2- og K3-titler som dominerer i 302 og 56, mens K1-titler utgjør en mer beskjeden del. I 305 er K1 størst, med K2 som nest største kategori. På bakgrunn av en mer tradisjonell skriftkultur slik den kommer til uttrykk i 137, synes dermed 305 å ha titler formulert på en mer tradisjonell måte, mens 302 og 56 heller gjenspeiler lovtekstens ordlyd og på den måten tilkjennegir et nytt syn på lovtekstens autoritet. Teksten har lagt føringer for utformingen, ikke tradisjonen.

Når det gjelder fordelingen av a- og b-titler er ikke forskjellene mellom de tre håndskriftene store nok til å regnes som avvikende i forhold til hverandre, selv om 305 også her skiller seg litt ut med færre b-titler enn 302 og 56. Innen alle kategorier er imidlertid b-titlene i flertall. Hånd a fremstår derfor som en skriver som har en god forståelse av den funksjonelle nytten kapitteltitlene har for en leser som ønsker å finne frem i lovboken, og titlene reflekterer hans bevissthet om innholdet i loven. Lovtekstens ordlyd og sammensetning gjenspeiles i en slik grad i titlene at det, slik jeg ser det, peker mot at lovteksten har hatt autoritet nok til å legge føringer for skriverens formulering av titlene.

Hånd b: Holm perg 34 4to: Dette håndskriftet har flest titler i K1, og få titler i K2. Den relative fordelingen av de tre kategoriene minner om tilsvarende fordeling i 137, selv om andelen K2-titler er større i 34. Dette peker mot en skriver som har vært knyttet til tradisjonen. K2 er en konstruksjonsform som hånd b synes mindre vant med. I tilfellene der denne formen blir brukt, har førsteleddet sjelden informasjonsverdi, men peker frem mot et kasuistisk andreledd. I bare fire av de 28 K2-titlene har han faktisk referert til et eget forhold i lovteksten i tittelens førsteledd som ikke blir utdypet i andreleddet. K2-titlene fremstår dermed som rent tekniske konstruksjoner som hånd b ikke bruker på en måte som kan

være til nytte for leseren. Dette kan, i lys av den ellers store andelen K1-titler i 34, være et uttrykk for skriverens forankring i et tradisjonelt formspråk som også blir utgangspunktet når han skriver en tittel som først og fremst er kasuistisk.

En relativt høy andel av K3-titler viser også at lovbokens autoritet har hatt et visst gjennomslag, men uten at andelen skiller seg fra bruken av K3-titler i 137 fra 1250. En begrenset bruk av b-titler indikerer en lavere bevissthet knyttet til titlenes funksjonelle aspekt.

Hånd c: NKS 1640 4to: Fordelingen av kategorier i 1640 har likhetstrekk med 34. Håndskriftet har en dominerende andel titler i K1, og en lav andel titler i K2, men likevel flere enn 34. Andelen K3-titler er omtrent lik med de øvrige håndskriftene. Dette styrker tendensen i retning av en tradisjonsbundet og konvensjonell tilnærming til utforming av titlene også for hånd c. Fordelingen av a- og b-titler viser en overvekt av a-titler, hvilket indikerer at det funksjonelle aspektet har hatt mindre betydning enn i de tre AM-håndskriftene. Tabell 11 viser imidlertid at det blant K2-titlene er en tilnærmet lik fordeling av a- og b-titler, og det kan bety at hånd c har forstått og utnyttet de mulighetene som ligger innenfor rammen av K2-titlenes sammensatte form. Muligheten til å referere til flere rettsregler i kapittelet er imidlertid ikke adaptert til de to øvrige kategoriene i vesentlig grad. På tross av en tydelig forankring i den etablerte skrifttradisjonen, er det derfor trekk som peker mot at lovtekstens autoritet og lovbokens funksjonalitet har gitt visse føringer for hånd c i utformingen av titlene.

Det er et gjennomgående trekk at hånd a skiller seg fra hånd b og hånd c. Han har valgt færre K1-titler og flere K2-titler enn de andre to. Han har dessuten over halvparten av titlene formulert som b-titler, mens 34 og 1640 har et flertall formulert som a-titler. Ut fra argumentasjonen om at lovteksten vil bli referert i titlene som resultat av tekstens nye autoritet, skulle man tro at det var K3-titlene som ville øke i omfang i takt med lovtekstens økende autoritet. Valg av en K3-formulering vitner om en annen bevissthet i forhold til teksten og dens innhold enn valg av en K1-formulering. Men andelen titler i K3 avviker ikke i særlig grad mellom de fem håndskriftene, selv om 302 og 56 har noe flere enn de øvrige. Den er heller ikke særlig mye større enn i 137. Den vesentlige forskjellen mellom de fem håndskriftene ligger i fordelingen mellom K1 og K2. På bakgrunn av konstruksjonsformen er det naturlig at andelen K2-titler går hånd i hånd med andelen b-titler. Men sammensatte K2-titler refererer imidlertid også lovteksten ved at minst ett av leddene er kasuistisk. Legger vi K2-titlene sammen med K3-titlene for samtlige håndskrifter, blir fordelingsmønsteret et helt annet, vist i tabell 13.

Tabell 13: Fordelingsmønsteret mellom K1 på den ene siden, og K2 og K3 på den andre siden. Titlene tilknyttet arvetallene er ikke med.

	Kategori 1	Kategori 2 og 3	Sum
AM 302 fol	51	167	218
AM 305 fol	80	133	213
AM 56 qv	50	169	219
Holm Perg 34 4to	121	93	214
NKS 1640 qv	97	89	186

Med K2- og K3-titler slått sammen, har 302 og 56 kasuistiske beskrivelser i mer enn tre fjerdedeler av sine titler, 305 i nærmere to tredjedeler. 34 og 1640 har fortsatt over halvparten av titlene i K1. Mønsteret som kom til uttrykk i tabell 8, er dermed forsterket. Titler som kan relateres til lovteksten er i stort flertall i håndskriftene til hånd a, mens det fortsatt er et flertall titler som er formulert som ren preposisjonsfrase i 34 og 1640. Motsatt kan K1- og K2-titlene legges sammen, siden disse kategoriene har en felles faktor i nettopp preposisjonsfrasen. Fordelingen vises i tabell 14, der det fremgår at preposisjonsfrasen blir brukt i et stort flertall av titlene i alle håndskriftene, i 305, 34 og 1640 er det over dobbelt så mange titler som har preposisjonsfrasen som de som ikke har den. Fordelingsmønsteret blir tilnærmet likt for dem alle – og det skiller seg heller ikke stort fra fordelingen i 137.

Dette kan være uttrykk for den dype forankringen preposisjonsfrasen hadde i skriftmiljøet, slik at denne formen ble brukt selv om også lovteksten ga føringer for formuleringen. Skillet mellom de tre skriverhendene består med andre ord i hovedsak av at lovteksten i større grad er representert i titlene til hånd a, særlig 302 og 56, både gjennom en vesent-

Tabell 14: Tabellen viser fordelingen mellom K1- og K2-titler på den ene siden, og K3-titler på den andre siden. Titlene tilknyttet arvetallene er ikke med.

	Kategori 1 og 2	Kategori 3	Sum
AM 302 fol	136	82	218
AM 305 fol	152	61	213
AM 56 qv	137	82	219
Holm Perg 34 4to	149	65	214
NKS 1640 qv	128	58	186

lig større andel kasuistiske beskrivelser, men også ved at flere forhold i lovteksten er representert, uttrykt gjennom b-titler. Hans titler reflekterer en større bevissthet om innholdet i den teksten han skriver av, og hånd a synes derfor klart å befinne seg på et annet stadium i litterariseringsprosessen enn hånd b og hånd c, og hans arbeid kan beskrives med Andersson: "Texttraditionen har börjat frigöra sig från sina källor" (1993: 126).

Uttrykket "stadium i litterariseringsprosessen" leder tankene fort i retning av datering, der et tidlig stadium kan peke mot et eldre håndskrift. Datering av håndskrifter er et problematisk felt med mange usikre variabler, som for eksempel skriverens alder og utdanning. Patrik Åström har redegjort for en rekke usikkerhetsmomenter knyttet til datering på grunnlag av paleografi, der et sentralt poeng er at ved et generasjonsskifte mellom to stiler vil det alltid være noen skrivere som holder seg til eldre konvensjoner mens andre samtidige tilegner seg nye stiltrekk. Han tenker seg at en skrivers yrkeskarriere kan vare opp mot 50 år, slik at en overgangsfase kan vare lenge (Åström 2003:57–58). Når jeg her stiller spørsmål ved om skriverens ståsted i litterariseringsprosessen kan være en variabel for datering av håndskriftene jeg har undersøkt, må disse problemene ligge som et bakteppe.

Håndskriftene i mitt materiale er alle datert til ca. 1300, 34 og 1640 kanskje litt før. Når flere regner 34 og 1640 som de eldste håndskriftene, kan en høy andel K1-titler støtte dette. Dette utelukker imidlertid ikke at AM-håndskriftene er skrevet noenlunde samtidig som 34 og 1640. De mange bevarte lovhåndskriftene som er tillagt hånd a indikerer at han har tilhørt et miljø der produksjon av lovbøker var godt organisert og bruk av skrift var en etablert del av hverdagen. Hånd a har dermed kjent lovene godt, både hva gjelder innhold, utforming og bruk. Som flere har påpekt, hadde skriverne ved de kongelige kapellene trolig flere håndskrifter tilgjengelig som forelegg (Grøtvedt 1939; Aa 1981; Rindal 1981). Den markerte forskjellen mellom 302, 305 og 56 på den ene siden og 34 og 1640 på den andre siden, kan derfor være et resultat av at hånd a har tilhørt et større skriftmiljø enn hendene b og c, som på sin side gjennom titlenes utforming uttrykker en sterkere forankring i en tradisjonell skriftkultur. De kan ha tilhørt skriftmiljøer med mindre produksjon av lovhåndskrifter, slik at det ennå ikke var mange som hadde sin egen lovbok.

Flere trekk indikerer imidlertid at hånd b og c også har tilhørt etablerte skriftsentra. Det etterstilte *Capitulus* som er brukt i større eller mindre grad i håndskriftene, vitner om forankringen i et profesjonelt, latinspråklig skrivermiljø. Hånd b har avsluttet et betydelig større antall

titler med *Capitulus* enn hånd a, mens hånd c ikke benytter dette uttrykket etterstilt overhodet. Den tilsynelatende tilfeldige bruken av uttrykket kan peke mot at det ikke var innarbeidede rutiner knyttet til hvordan begrepet skulle anvendes. Spørsmålet er om dette dermed representerer en egen fase i litterariseringsprosessen, siden uttrykket neppe har eksistert i den muntlige tradisjonen. Et etterstilt *Capitulum* forekommer i *Consuetudines Lundenses*, men der med et tilhørende romertall som angir kapittelrekkefølgen. Det er en stor kontrast i forholdet mellom hånd b og hånd c, som i henhold til kategorifordelingen skulle være mest forankret i den etablerte skrifttradisjonen. 1640 bruker aldri *capitulus* etterstilt, men tre ganger integrert innledningsvis i tittelen. Så få tilfeller gjør det vanskelig å si noe om hvorvidt hånd c har hatt et bevisst forhold til uttrykket. Det synes imidlertid klart at hånd c ikke har regnet *capitulus* som meningsbærende nok, og heller ikke hatt behov for å signalisere autoritet eller lærd status ved bruk av latinske uttrykk. Den hyppige bruken av det etterstilte *Capitulus* i 34 kan derimot være uttrykk for et ønske om å etterligne et lærd forbilde og slik gi lovboken autoritet, heller enn å tilføre tittelen et meningsbærende uttrykk. Hva gjelder hånd a er det et klarere mønster. Han innleder de fleste bolkene med *Her hefr* og fortsetter med *oc sægir i fyrsta kapitulo*. Dette vitner om en bevisst bruk av begrepet som gir en referanse til tekstens organisering og struktur. Det latinske uttrykket er dessuten integrert som en meningsbærende del i en norrønspråklig kontekst. Bruk av *Capitulus* i titlene fremstår derfor som valg gjort på bakgrunn av ulike individuelle stadier i litterariseringsprosessen.

Produksjonen av L representerte den første omfattende, organiserte avskrivningen av ett og samme verk i nordisk middelalder. Det er etter min mening liten tvil om at denne virksomheten utløste nye stadier i litterariseringsprosessen med en ny bevissthet knyttet til lesing og bruk av loven, hvilket også ga seg utslag i selve utformingen av lovteksten. I den grad fordelingen av titlene i kategoriene kan peke mot ulike stadier i litterariseringsprosessen, vil 34 og 1640 representere et tidligere stadium, der lovteksten ikke har en like selvstendig rolle som i 302, 305 og 56. Hva gjelder hånd a, skiller dermed også 305 seg ut, og kan peke mot et annet stadium i denne skriverens forhold til lovteksten, fortrinnsvis et tidligere. På bakgrunn av dette vil jeg gjenta at de utviklingstrekkene som forståelsen av titlenes funksjon viser, først og fremst er et resultat av en individuell forståelse, uavhengig av tid og sted. Uttrykket *stadium i litterariseringsprosessen* peker tilbake til skriverens egen forståelse av titlenes funksjon, og gir ikke grunnlag for en nærmere datering av et håndskrift.

Litteraturliste

- Aa, Elin, 1981, "Lydverket i Torgeir Håkonssons lovhåndskrifter, AM 302 fol, AM 305 fol og AM 56,4° (Landevernsbolken)", hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Andersson, Roger, 1993, *Postillor och predikan: En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*, Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm.
- Briggs, Charles F., 2000, "Literacy, reading, and writing in the medieval West". *Journal of Medieval History*, vol. 26, no. 4.
- Christoffersen, Marit, 1978, "Forholdet mellom hand a og hand b i NKS 1640 4to". *Maal og Minne, hefte 1–2*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- 1993, "Setning og sammenheng: Syntaktiske studier i Magnus Lagabøters landslov", ADH-serien 65, Agder distriktshøgskole.
- Clanchy, Michael T., 1993, *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, 2. utgave, Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- Corpus iuris canonici*, 1959, utg. Friedberg, Emil & Aemilius Ludwig Richter, Lipsiensis Secunda.
- Consuetudines Lundenses: Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123*, 1978, red. Buus, Erik, DSL, København.
- Eithun, Bjørn, Magnus Rindal og Tor Ulset, 1994, *Den eldre Gulatingslova*, Riksarkivet, Oslo.
- Green, D. H., 1994, *Medieval Listening and Reading: The primary reception of German literature 800–1300*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Grøtvedt, Per Nyquist, 1939, *Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300–1350 med et tillegg om sørøstnorske diplomer*, Det Norske Videnskaps-Akademi, Oslo.
- Hagland, Jan Ragnar, 2002, "Segja frá eller rita, lesa eller heyra i kongesagalitteraturen – fri variasjon, eller ulike perspektiv på overgang frå 'orality' til 'literacy'?" *Arkiv för nordisk filologi* 117.
- 2005, *Literacy i norsk seinmellomalder*, Tapir, Trondheim.
- Hagland, Jan og Jørn Sandnes, 1994, *Frostatingslova*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- 'Hákonarbók', *Norges Gamle Love indtil 1387, Bind I*, 1846, utg. Keyser, Rudolf og P.A. Munch, Christiania.
- Hamesse, Jacqueline, 1999, "The Scholastic Model of Reading". *A History of Reading in the West*, Cavallo, Guglielmo og Roger Chartier (red.), Amherst, University of Massachusetts Press.
- Helle, Knut, 2001, *Gulatinget og Gulatingslova*, Skald, Leikanger.
- Horn, Anna Catharina, 2008, Kapitteltitler i Landsloven – variasjon og funksjon, masteroppgave, Universitetet i Oslo (upublisert).
- Iversen, Tore, 1997, *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst. Skrifter 5*, red. Dybdahl, Audun & Sandnes, Jørn, Senter for middelalderstudier, Trondheim.

- 2002, "Jordeie og jordleie i Gulatingsloven sammenholdt med Frostatings- og Landsloven". *Gulatingsseminaret 2000*, Bergen.
- Johansson, Karl G., 2005, "On Orality and the *Verschriftlichung* of *Skírmismál*". *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*, Hermann, Pernille (red.) *The Viking Collection* 16.
- Jørgensen, Nils, 1987, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltids-lagar, Samlingar*, häfte 256, bd 76, Svenska fornskriftsällskapet.
- Larsson, Inger og Barbro Söderberg, 1993, *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglos-siskt och digrafiskt perspektiv*, Stockholms Universitet
- Nedkvitne, Arnved, 2004, *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scan-dinavia*, Brepols, Turnhout.
- Nichols, Stephen, 1997, "Why Material Philology?". *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, Besch, Werner og Norbert Oellers (red): 116. Band, *Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte*, Tervooren, Helmut og Horst Wenzel (red.), Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., Berlin.
- Norges Gamle Love indtil 1387*, Bind II, 1848, Keyser, Rudolf og P. A. Munch, Christiania.
- Parkes, Malcolm B., 1973, "The Literacy of the Laity". *The Mediaeval World 2: Literature and Western Civilisation*, Aldous Books, London.
- Rindal, Magnus, 1981, "AM 309 fol og Eidsivatingeredaksjonen av Magnus Laga-bøtes Landslov", Bergen.
- Rouse, Richard H. og Mary A. Rouse, 1981, "Statim invenire: Schools, Preachers, and New Attitudes to the Page". *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Benson, Robert L. og Giles Constable (red.), Harvard University Press, Massachusetts.
- Seip, Didrik Arup, 1955, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, 2. utgave, Asche-houg, Oslo.
- Skaug, Anne, 1977, "En undersøkelse av lydverket i Sth. Perg. 34, 4to bl. 75r–84v", hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Spurkland, Terje, 2000, "Þeir báru fram bréf ok segja ørendi þau sem fylgdu: Om brevveksling i Middelalderen". *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen. Tid og tanke* 6, Jón Viðar Sigurðsson og Preben Meulengracht Sørensen (red.), Oslo.
- Storm, Gustav, 1885, "Haandskriftbeskrivelser". *NGL IV*, Christiania.
- Taranger, Absalon, 1915, *Magnus Lagabøters Landslov*, oversettelse, Universi-tetsforlaget, Oslo/Bergen.
- Åström, Patrik, 2003, *Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslags-handskrifter. Dateringar och dateringsproblem*, Acta Universitatis Stockhol-miensis, New Series 32.